

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Українська ідентичність в творчості письменників Донбасу:

від шестидесятників до сучасності»

«Ukrainian identity in the works of Donbas writers:

from the 1960s to the present»

Виконала: здобувачка денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія
Ярошевич Марі Валентинівна

Керівник к.і.н., доц. Петрова Н. О. _____

Рецензент к.і.н. Нечиталюк І.В.

Рекомендовано до захисту:

Захищено на засіданні ЕК №__

Протокол засідання кафедри

протокол №__ від _____ 2025 р.

№__ від _____ 2025 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

Голова ЕК

(підпис) Олена СМІНТИНА
(прізвище, ім'я)

(підпис) Олена БАЧИНСЬКА
(прізвище, ім'я)

Одеса 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	8
1.1 Поняття «ідентичність» та «нація» у міжнародному контексті. Форми вираження та функції національної ідентичності.....	8
1.2 Особливості формування української складової національної ідентичності.....	15
1.3 Роль складової української національної ідентичності для літературознавчої науки. Огляд історіографії щодо питання дослідження формування української національної ідентичності у творчості письменників Донбасу.....	21
Висновки до розділу I.....	29
РОЗДІЛ 2. ДОНБАС ЯК ОСЕРЕДОК ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ СВОБОДУ.....	32
2.1 Вплив руху «шістдесятників» на розвиток українського письменства.....	32
2.2 Дисидентський виток руху української інтелігенції.....	36
2.3 Літературні здобутки на межі тисячоліть: від Незалежності до повномасштабного вторгнення.....	42
Висновки до розділу II.....	48
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ ПИСЬМЕННИКІВ ДОНБАСУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	50
3.1 Василь Стус.....	50
3.2 Григій Тютюнник.....	53
3.3 Володимир Сосюра.....	55
3.4 Олекса Тихий.....	59
3.5 Іван Дзюба.....	63
3.6 Любов Якимчук.....	67
3.7 Сергій Жадан.....	70
Висновки до розділу III.....	73

ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

Актуальність теми кваліфікаційної роботи визначається необхідністю дослідження реалізації компоненту української національної ідентичності у творчості письменників Донбасу як основної складової поширення українського та україномовного культурно-освітнього простору, що слугуватиме спростуванням наративу про збережену радянську культуру та ментальність у регіоні. Крім того, важливою складовою є дослідження літературного процесу на Сході України у контексті прояву української національної ідентичності, які до цього не були предметом досліджень науковців і тому ці чинники потребують всебічного вивчення.

Об'єкт дослідження— літературний доробок письменників Донбасу періодом від шістдесятництва до повномасштабного вторгнення.

Предмет дослідження— прояви явища української національної ідентичності у літературному та науковому доробку: С. Жадана, І. Дзюби, Л. Якимчук, Г. Тютюнника, В. Стуса, В. Сосюри, О. Тихого.

Мета роботи – виявити та дослідити особливості відображення явища національної ідентичності у творах літературних митців регіону задля спростування російського наративу про радянську ментальність жителів регіону; з'ясувати роль літературних діячів у формування українського культурного простору на Донбасі.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- Визначити поняття національної ідентичності у міжнародному контексті та дослідити форми і функції явища;
- Проаналізувати особливості формування української складової національної ідентичності;
- Охарактеризувати роль складової української національної ідентичності для літературознавчої науки та дослідити історіографію щодо питання дослідження української національної ідентичності у творчому доробку авторів Донбасу;

- Дослідити вплив руху «шістдесятників» на розвиток українського письменства у контексті формування національної ідентичності.
- Визначити вплив дисидентського руху на формування української національної ідентичності у суспільстві;
- Прослідкувати градацію поширення національної ідентичності від здобуття незалежності України до повномасштабного вторгнення;
- Проаналізувати творчий та науковий доробок письменників Донбасу у контексті формування української культурної світоглядної позиції у суспільстві.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1960-их років ХХ століття до сучасного етапу, позначеного подіями повномасштабного вторгнення. **Територіальні межі** дослідження охоплюють літературний процес на території Донецької і Луганської областей.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань були використані наступні методи: аналізу та синтезу для опрацювання теоретичних і художніх джерел; компаративний метод, який дозволяє порівняти літературний доробок у контексті використання авторами компоненту національної ідентичності; узагальнення отриманого практичного аналізу; семіотичний для виявлення компоненту національної ідентичності та його поширення через текстові матеріали; біографічний для дослідження формування української національної ідентичності через досвід аналізованих авторів; вивчення літературно-історичних джерел для дослідження певних умов формування української національної ідентичності у творчому доробку аналізованих письменників.

Матеріалом дослідження слугували літературні твори та статті аналізованих донбаських письменників, оцифровані видання котрих доступні на сайтах електронних бібліотек України (бібліотека української літератури «УкрЛіб»[9]; електронна бібліотека «Чтиво»[64]; електронний проєкт бібліотеки давньої української літератури «Ізборник»[12]; електронна бібліотека «

DIASPORIANA.ORG.UA»[54]); онлайн-музеїв (Стус Центр[60]); культурно-освітні проєкти вшанування пам'яті («Василь Симоненко»[61]).

До **аналізу джерел** дослідження увійшов творчий доробок письменників від 1960-их років ХХ століття і дотепер, що відображує динаміку української національної ідентичності у контексті різних історичних періодів, які можна розділити на такі блоки: *шістдесятники* як чинник відродження явища української національної ідентичності, такі як В. Сосюра (вірш «Любіть Україну», уривок з поеми «Два Володьки»; Г. Тютюнник (новела «Оддавали Катрю»); *дисиденти* як активні захисники та поширювачі української національної ідентичності у суспільстві, до яких відносимо В. Стуса (збірки поезій: «Веселий цвинтар»; «Круговерть» «Палімпсести»); О. Тихого (посмертний збірник статей «Не можу більше мовчати»); І. Дзюбу (перше книжкове видання самвидаву «Інтернаціоналізм чи русифікація», книгу «Спогади і роздуми на фінішній прямій»; збірник есе «Донецька рана України»); та *постмодерністи*, що досліджують різні форми національної ідентичності українців під впливом різних чинників, яких представляють Л. Якимчук (друге видання збірки поезій «Абрикоси Донбасу») та С. Жадан (роман-дорога «Інтернат» та збірка власних і перекладених віршів «Життя Марії»)

Особистий внесок отриманих результатів кваліфікаційної роботи здійснено на базі комплексного аналізу контексту формування національної ідентичності регіону на прикладі творчого доробку письменників Донбасу в широкому історико-культурному просторі. **Наукова новизна** дослідження полягає у розширеному термінологічному апараті дослідження явища національної ідентичності в регіональному літературному дискурсі, запропоновано концепцію еволюції літературних творів в умовах постколоніальної трансформації та воєнної травми, здійснений системний аналіз проблеми формування української національної ідентичності в регіоні через призму письменницької позиції.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження пройшли апробацію на ХХІ науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених

«Етнічна культура в глобалізованому світі» (14.06.2025р., м. Одеса) та на X Міжнародній студентській науковій конференції «Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки» за результатами яких були надруковані тези доповіді за темою «національна ідея та культурна спадщина у творчості письменників Донбасу» (12.12.2025р., м. Запоріжжя)

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до кожного з них, списку використаних джерел, котрий налічує 79 позицій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.

1.1 Поняття «ідентичність» та «нація» у міжнародному контексті. Форми вираження та функції національної ідентичності.

Поняття «нація» походить від латинського «natio», що означає «плем'я», «народ» та використовується для позначення людей, які об'єднані усвідомлюють свою спільність з іншими особами за рахунок єдиної території проживання, в незалежності від їхнього походження, етнічної приналежності тощо. Дослідники виокремлюють особливі категорії «спільності», за якими можна вживати цей термін: специфічний від інших держав менталітет; мова (як державна так і перша мова спілкування); спільні фольклорні традиції і, звісно, історична пам'ять [28].

Хоча і нині сучасна історична та лінгвістична наука не дійшла єдиного висновку стосовно теоретичного підґрунтя даного поняття та практичного вживання в науковому просторі. Дослідниця Ю. Руденко зазначає: «Останні стають дедалі відчутнішими в міру перетворення категорії «нація» та похідних від неї понять на предмет символічної боротьби за смисли» [51; С. 7]. Тому слід звернути увагу і на певні теорії нації, які поділяються на: психологічну; культурологічну; історико-економічну; політичну та етнічну. У нашому дослідженні головними дотичними виступають політична, етнічна та психологічна теорії.

Політична нація як теорія будується на спільності територій та територіальній солідарності серед населення. Основотворчою особливістю такої концепції є розуміння себе, в першу чергу, як політична спільнота, яка має власну державність та вимагає реалізацію прав на самовизначення серед інших держав [33].

Тепер послугуємося і на етнічну теорію. Взагалі, доволі вагома частина науковців ототожнюють поняття «нації» саме з «етносом», що має своє логічне обґрунтування, адже за такою концепцією держава будується завдяки вагомому перевищенню відсотка одного з етносів, який у результаті і утворює країну у сучасному її розумінні. Хоча, слід наголосити, що така думка є доволі

нестабільною, адже сучасні глобалізаційні процеси яскраво впливають на процеси етнічні (асиміляція, злиття тощо), що є незалежним від бажання людей, тобто носіїв етносу. Тому стає зрозумілим, що це явище є синтезом політичної та психологічної теорій, де культурна і етнічно-духовна «єдність», яка зберігає певні традиції та культурне надбання дійсно є важливим з етнологічної точки зору, але для національного самовизначення потрібне більш стійке положення [45].

Психологічну теорію нації слід розглядати з точки зору філософської науки, адже її визначення не є можливими до ототожнення з фізичними процесами. Вона проходить крізь глибокі психологічні уявлення окремої спільноти людей. Як зазначає дослідник С. Сторожук: «Національні спільноти в межах психологічної теорії розглядаються як проекція у часі та просторі встановленої суті «духу народу», що спочатку активізувалася в самосвідомості народу, а вже потім втілилася в матеріальних процесах його життєдіяльності» [59; С. 261].

Така радикальна розбіжність у дефініціях тільки до теоретичного осмислення поняття «нація» призводить до певної парадигми, де таке поняття фактично не може бути з єдиним смислом, адже воно функціонує в різних сферах його вживання. Отже, від вектору наукової уваги залежить і своєрідне розуміння даної термінології, тому потрібно визначитися з позицією його теоретичного застосування. Як зазначає І. Терлюк: «Теоретичне осмислення проблем нації фактично зводиться до вивчення нації з позиції «етнічної» (первинної) та «політичної» («конструктивістської»)» [65; С.22]. Якщо етнічна (примордіалістська теорія, перші спроби пояснення якої були здійснені Е. Шилзом) позиція ґрунтується на вже відомих і загальних факторах, таких як: спільне походження, мова (у діахронії, тобто її лінгвістичні зміни у науковому, історичному та побутовому дискурсах), психологічні характеристики, такі як ментальність та певна закономірність у характері, світогляд, вірування тощо., що призводять до ментальної «окремішності» від інших спільнот; то політична позиція наголошує на тому, що сучасні нації були сформовані не в наслідок

великого проміжку часу, деяких пристосувань (напр. етнічні процеси), а в модерну епоху (інша назва концепції – модерністська, яка була розроблена Е. Ренаном, Е. Гелнером, М. Грохом тощо.). Хоча ця теорія і не заперечує впливу на формування поняття нації первинної концепції, але прихильники-науковці наголошують на так званому інтелектуальному конструкті, за допомогою якого поняття (нація) було сформоване. Таким чином, даний термін є результатом кропіткої роботи інтелектуальної «еліти», яка розвинула ідею єдності, але вже під призмою політичного дискурсу. У дослідженні слід опиратися одразу на дві позиції, адже специфічність розробленої теми потребує більш широкого кута огляду на це явище.

Поняття «ідентичність» активно розглядається у соціологічному дискурсі. Воно має латинське коріння, що походить від «identicus», тобто «однаковий», «тотожний» [31]. Це явище описує процес самовизначення людини, яке функціонує через низку контекстів, таких як: історичний, культурний, соціокультурний тощо. Воно проявляється прийняттям людиною певного вектору поведінки, пристосуванням до деяких змін та здатності усвідомлення себе унікальним елементом однієї великої етно-культурної мозаїки. Вчений М. Козловець пов'язує термін «ідентичність» з поняттям «ідентифікація», що несе у собі процес ідентифікації, встановлення збігу об'єктів та характеризує розуміння цього процесу таким чином: «Важлива роль у процесах ідентифікації належить лінгвістичним засобам, сакральним подіям, релігійним формулам в обрядах, клятвам у ритуалах посвяти, усталеним предметним формулам, які використовуються у різних культурах для запитань і відповідей про етнічну, національну, релігійну належність» [25; С. 4].

Ідентичність як явище кодує величезну кількість набутої поколіннями інформації різного характеру, що поставило дослідників перед задачею її типологізації, тому у сучасному дослідницькому просторі така стала конструкція класифікується за змістом, сферою вживання тощо. М. Рубчак наводить таку класифікацію за типами ідентичності: за типом культурного матеріалу; за генезисом; за масовістю; за підґрунтям визначення; за проявами у певній сфері;

за часом прояву [50]. Важливим для дослідження вважаємо саме за генезисом, за масовістю прояву, за підґрунтям визначення та за проявами у певній сфері існування.

Розглядаючи ідентичність за генезисом, виокремлюємо природну, штучну, вроджену та набуту ідентичності. Якщо природна ідентичність характеризується явними рисами, такими як: етнічна, расова тощо, то штучна ідентичність реалізується за планомірною підтримкою оточуючого індивіда середовища (напр. релігійна ідентичність). Набута ідентичність відповідає на запити людини чи спільноти, тобто обирається цілеспрямовано. Вроджена ідентичність функціонує сама по собі, адже вона утворюється під дією факторів, на які людина не здатна вплинути, що має деяку тотожність з природньою ідентичністю [50].

За масовістю прояву виділяємо колективну ідентичність, що пояснює приналежність індивіда до певної спільноти; та індивідуальну (особистісну ідентичність): «індивідуальний рівень формує неповторність особистості під час співвідношення себе з тими, хто оточує» [78; С.148].

За підґрунтям вияву ідентичності виділяємо: соціальну, яка формується крізь призму соціального досвіду людини та територіальну, що має власні певні підрозділи. Територіальна ідентичність за Т. Панченко (за працею Е. Сміта) [42] поділяється на локальну, регіональну та аналізує національний компонент, до якого згодом повернемося. Локальна (місцева) складова ідентичності знаходиться в рамках території місця народження та проживання людини. У той час як регіональна ідентичність втілюється на рівні почуття спільності володіння певною територією, звідси витікає поняття «Батьківщина».

За проявами у певній сфері слід виокремити поняття етнічну, культурну та громадянську ідентичності, де перша характеризується розумінням людини своєї приналежності до певної етнічної спільноти та оцінюванням свого членства у ній [75]. Важливим чинником такої ідентичності є традиції, які зберігає спільнота, мова спілкування групи: «осягнення й усвідомлення минулого народу

є одним з вирішальних факторів залучення людини до духовного життя свого етносу» [75; С.8].

Культурна ідентичність описується як відчуття приналежності до певної культури, що формується за допомогою спільних цінностей, звичаїв, традицій тощо. Хоча у цьому і вбачається деяка спільність з етнічною ідентичністю, але у цьому випадку культура виступає конотативною ознакою, що формує норми поведінки у суспільстві, і, якщо етнічна ідентичність уходить корінням в історичність та наслідування крізь призму часу, то культурна ідентичність розвивається у сучасних правилах, способі життя у сучасному світі. Тому слід наголошувати на єдиному поясненні, але зовсім різних смислах. Дослідник В. Пилипів зазначає: «для глибшого розуміння культури та уникнення спрощених інтерпретацій необхідно враховувати соціальні реалії, політичні, географічні, демографічні та економічні аспекти життя суспільства» [43; С. 174].

Громадянська ідентичність виступає так званим «феноменом свідомого громадянства» [31]. Можна вважати, що така складова ідентичності яскраво показує себе в межах вищезгаданої регіональної ідентичності, що виявляється у градації від локального до глобального, і так само вона є тотожною до поняття «національна ідентичність».

Отже, поняття ідентичність є доволі складним і багаторівневим явищем у сучасній всесвітній науці. Але як і з терміном «нація», «ідентичність» по різному функціонує в залежності від дискурсу, де це поняття є релевантним. Якщо звернутися до етнології де ці дискурси підлягають активному обговоренню та аналізу, то звідси витікає поняття, активно досліджуване британським соціологом Е. Смітом.

Національна ідентичність—явище ототожнення людиною своєї приналежності до національно спільноти на рівні емоційного, навіть, дещо інтуїтивного зв'язку [37]. Це виникає внаслідок планомірного ознайомлення та подальшого розуміння системи уявлень про культуру, традиції, мову, прийняття колективних норм та цінностей спільноти тощо. Стає зрозумілим, що це явище активно ввібрало у себе як і розлогу теорії та підходи до вивчення нації, та і

складну систему класифікації ідентичності особистості, що є логічною кореляцією даних понять. Під час сучасних глобалізаційних процесів, національна ідентичність займає важливе місце як в культурному, естетичному так і політичному дискурсах. Важливо підкреслити, що національна ідентичність формується з понять ідентичності етнічної, та функціонує у вимірі регіональної складової, хоча, звісно, вона підлягає більш глибокому осмисленню.

Звертаючись до Е. Сміта, слід виокремити і риси національної ідентичності, а саме: історична територія (чи рідний край), спільні міфи та історична пам'ять, спільна масова культура, єдині юридичні права та обов'язки та спільна економіка, яка може пересуватись у межах національної території. З цього витікає таке трактування національної ідентичності—спільноти, що має свою історичну територію, власну назву, спільну економіку, дотримуються власних юридичних прав та обов'язків, мають спільні міфи тощо [54].

Як і будь-яке явище, національна ідентичність набуває певних форм існування у науковій системі. Дослідниця П. Мовчан наводить таку класифікацію форм національної ідентичності [37]:

1. «Нормальна» ідентичність, яка характеризується позитивними якостями, такими як толерантність до комунікації з іншими народами/етносами та адекватним ставленням до власної колективної пам'яті, традицій тощо.
2. Етнічний «фанатизм», що обумовлюється надмірною домінацією національних інтересів над індивідуальною рефлексією, ірраціональним бажанням підтвердити національну значимість народу будь-якими діями.
3. Амбівалентна ідентичність, що виражається усвідомленням себе як частини кількох національних спільнот, що є характерним для мультинаціонального середовища.
4. Етнічна «байдужість» (індиферентність), тобто незалежність від соціальних норм національної приналежності, що часто характеризується незацікавленням до національних проблем, цінностей. Часто такі індивіди не цікавляться культурою країни, мають зневажливе ставлення до національної пам'яті народу.

5. Етнонігілізм, який заперечує існування національностей та етнокультурних цінностей. Проявляється у формі космополітизму.
6. Етноцентрична форма ідентичності, яка характеризується ненадмірною орієнтацією індивіда у більшій мірі на свою етнічну спільноту.
7. Етнодомінуюча форма ідентичності, яка близька до фанатичної, але не така критична, тобто за цією формою сприйняття людина домінуючим чинником визначає саме національну ідентичність, коли особистісна ідентифікація відходить на другий план.

Важливо аргументувати, що таких форм національна ідентичність набуває відповідно до дискурсу, який нація вважає основоположним. Можна зазначити, що поняття національної ідентичності ще не набуло остаточних форм, тому її класифікація може бути доповнена і іншими складовими. Наступною необхідною для означення категорією вважаємо функції національної ідентичності у межах нації та зовнішніх границях, які використовуються суспільством. Дослідник Д. Калініченко [23] виокремлює зовнішню та внутрішню функції цього явища. Якщо розглядати зовнішні функції національної ідентичності, то вона виконує:

1. Державну (тобто територіальну функцію), адже нація ототожнює себе з певною територією, будуючи власну державність та виступає повноправним захисником власних кордонів.
2. Геополітичну, тобто певна стратегія комунікації з політичним світом.

Внутрішні функції національної ідентичності характеризуються у: популяризації культурного та історичного надбання, утворення власної колективної пам'яті, не в залежності від інших держав чи етносів; об'єднавче спрямування, що гуртується навколо національної ідеї, певних цілей.

З початком російсько-української війни, поняття українська національна ідентичність проходить етап суцільного непримирення, особливо з російською культурою, що є цілком логічною реакцією на «подразник». Та, враховуючи політичний дискурс, важливо усвідомити проблеми функціонування цього

поняття у суспільстві, адже маючи багаторівневу систему і розлогу форму, вона стає справжньою зброєю, яка може як розвинути надбання попередніх поколінь, так і змістити ракурс з історичного на модерний. Хоча, на нашу думку, це поняття дозволяє поєднувати сучасне з минулим, додаючи нових форм і розумінь. Але головним залишається проблема подальшого розвитку національної ідентичності, її поширення не тільки у межах країни, але і у популяризації цієї складової у світі.

Тому потрібно зрозуміти, що в першу чергу національна ідентичність має трактуватися не як політичний курс з усталеними поняттями, а динамічний процес сприйняття індивідом себе частиною спільноти, яка здатна зробити внесок у розвиток національної ідентичності, можливості реалізувати свій індивідуальний потенціал.

Розглянувши поняття нації, ідентичності у контексті національної ідентичності, наступним кроком спробуємо проаналізувати особливості формування української складової національної ідентичності, дослідити проблеми, з якими зустрічаються дослідники під час спостереження за вектором впливу даного явища у соціумі.

1.2 Особливості формування української складової національної ідентичності.

Як і будь-яка вид ідентичності, він не може виникнути на пустому місці. У дослідженні ми вже з'ясували, що для доцільного функціонування цього явища потрібне розуміння його (явища) форм проявлення, функцій, які воно здатне виконувати для подальшого закріплення в інструментарії нації. Але як і неоднозначність з точки зору дефініцій, так і особливості формування залежать від контексту. Тож можна сказати, що українська національна ідентичність проходить складний процес реалізації у сучасному світі. Розглядаючи особливості формування національної ідентичності українців, необхідним буде наголосити і на проблемах, які зараз наявні у соціальному просторі, що значно уповільнює її бажаний розвиток.

До цього можна віднести неосвіченість громадян у проблемах ідентичності національного характеру, незрозумінням важливості збереження власної спадщини, територіальним посяганням на цілісність держави та необачним ставленням інших держав до осмислення шляху українців у самоідентифікації як частини української спільноти. Стикаючись з низкою проблем, які заважають більш глибокому проникненню у поняття національної ідентичності, необхідно знайти опору, яка могла б справитися з подібними труднощами, або навіть обернути їх на користь собі, тому потрібно відшукати особливі компоненти, що будуть основними для розвитку національної ідентичності українців.

Важливим чинниками у формуванні української національної ідентичності слід вважати: культурне надбання нації, державну мову нації та історичну пам'ять нації.

Коллективність і бажання бути частиною соціуму загалом, породжує і специфічну ментальну парадигму поведінки, характеру окремої групи людей. Ментальність, тобто набір стереотипних уявлень про поведінкові особливості певної спільноти, деякі правила для покращення сприятливої атмосфери у спільноті стає вагомим частиною культури, що є основним механізмом, що зображає сучасну націю. Вона включає як і систему національних цінностей так і визначає норму поведінки у суспільстві. Під впливом сучасних глобалізаційних процесів, культура зберігає символи, міфи тощо. У ній міститься ядро етнічного першоджерела, який, навіть, під впливом пристосувань, або ж деяких деформаційних видозмін залишає свою характерну форму.

Культурний код нації є надзвичайно важливим явищем, адже у деяких випадках він диктує форми національної ідентичності. Дослідниця Н. Підбережник пише: «Культурний код динамічний по своїй суті, він здатний змінюватися залежно від конкретно-історичних умов розвитку тієї чи іншої соціокультурної системи» [44; С.296]. Потрібно розуміти, що культура виконує роль об'єднувачого механізму для створення одного соціокультурного простору.

Крім того, культура, а особливо етнокультурна складова є своєрідною проекцією на сучасні потреби людства.

Парадоксально, що стрижнем культури, ураховуючи її мінливість і особливу податливість до вищезгаданих глобалізаційних процесів—є традиція (українська). А вона є основою для збереження культурних особливостей, менталітету нації. Обради, події, які вкоренилися у пам'яті етносу, особливі вірування (до них можна віднести приказки, або ж народні застереження) залишаються у межах цієї традиції, хоча вони можуть трансформуватися чи зникнути з радарів як важливий елемент побутового життя, але, незважаючи на ці фактори, можемо про те, що всі ці перелічені компоненти залишаються частиною сучасного життя будь-якого пересічного українця, в незалежності від його компетентності в етнологічній сфері. Вчений Д. Товмаш розглядає ці переосмислені традиції як чинник розвитку національної культури і пам'яті: «Важливі події в державі, в особистому житті, які глибоко торкнулися свідомості людини, дають імпульс для розвитку нових фольклорних жанрів, зокрема анекдотів, молодіжної субкультури..» [56; С. 87].

Наступним компонентом, який впливає на розвиток української національної ідентичності—є мова, яку одночасно можна вважати носієм культурного коду і окремим явищем, що формує націю. Цим можна пояснити деяку залежність поняття національної ідентичності від мови і навпаки. Адже окрім символів, які зберігає мова на лінгвістичному рівні, слід звернути увагу і на історичний контекст формування мовного пласту. Національна мова є не лише засобом комунікації, а і важливим сигніфікатором, що уособлює почуття єдності нації та є ледь не головною ознакою етносу: «необхідно відзначити, що в історії українського націотворення українська мова відіграла особливу роль — незалежно від того, який основний чинник вкладається в поняття „українська нація” — етнічний чи політичний.» [76].

Мова як чинник формування сучасного суспільства є інструментом ідеологічної боротьби проти комплексу «меншовартості», адже якщо нація має власну історію походження мови, де відбитком залишаються назви обрядів,

традицій, вірувань—неможливо сказати, що держава, яка утворилася від цієї нації є неповною. Від поширення мови залежить і збереження культурної пам'яті етносу, що підтверджується тим ж розгалуженим семантичним простором, де функціонують специфічні слова та вирази, притаманні відповідній нації. Не секрет, що мова є засобом ідентифікації особистості, а також способом проявити свою індивідуальність.

Отже зрозуміло, чому розвиток національної ідентичності залежить не тільки від кількості споживання мови, але і від якості споживання. Вважаємо, що шляхом поширення популярності не тільки у науковому, а і побутовому просторі, сприятиме кращому клімату для вкорінення явища національної ідентичності. У цьому сенсі, дослідження посилається на українських митців, які є фундаментом для кращої популяризації використання мови (української). Бо сучасна літературна плеяда та їхні попередники є своєрідним скарбом для дослідників розвитку та впливу національної ідентичності на підсвідомість людини (читача). Активно розвиваючи культуру використання української мови у побуті, окрім цього паралельно досліджують традиції нації та репрезентують свої результати у вигляді зрозумілого пересічній людині твору.

У цьому вбачаємо і психологічний компонент, адже хвиля популяризації української літератури привертає увагу і залучає нових людей, перетворюючи їх у поціновувачів власне українського матеріалу. Звісно, індивідуалістичний характер зацікавлення важливий, але слід розуміти, що людина завжди була і є частиною спільноти, тому загальнонаціональна думка буде важлива, якщо не всім, то більшості членів окремої спільноти. Колективний підхід до залучення мови сприяє більшому розкриттю розуміння національної ідентичності.

Враховуючи те, що після початку російсько-української війни, а особливо під час повномасштабного вторгнення, доволі відчутна частка українського населення змушена була покинути територію власної домівки і будувати своє майбутнє поза межами країни. Та при такому факторі як віддаленість (а національна ідентичність активніше реалізується саме за використанням залученого підходу), мова (наприклад, україномовні книжки) сприяє підтримці

національної поваги до свого походження і етнічних особливостей. Таким чином, маємо нескінчену кількість україномовних громад, що є розкиданими по всьому світу, тому і там бачимо як розвивається почуття національної єдності з українським корінням: святкування традиційних українських свят, українські богослужіння, європейські центри української культури тощо.

Для наступного чинника, правильним буде розібратися у розумінні його дефініції. В першу чергу, історична пам'ять—це колективне уявлення спільноти про минуле, певний стереотип ставлення до певних історичних подій, незважаючи на позитивний чи негативний досвід. Вона є важливою частиною національно самосвідомості кожного члена спільноти, тому що тяжіння до пошуків власного коріння є ключовим елементом у пошуках, в першу чергу, власного «Я». Деякі вчені вважають історичну пам'ять не самостійним суб'єктом, що виконує образотворчу функцію, а частиною поняття «колективної пам'яті», що є еквівалентом до узагальнення думок кожної окремого індивіда, які утворюють загальний пласт з духовної складової, досягнення, увіковічення їх у подальшій перспективі.

Аргументом до цієї думки є дослідження історика І. Гирича, який визначає ці два поняття єдиним механізмом: «колективна й історична пам'яті формуються як самим суспільством, без помітного втручання держави, так і за допомогою самої держави через структури, які покликані у державі ці функції виконувати: міністерства освіти, культури тощо» [7]. Вчений Ю. Котляр розглядає історичну пам'ять як фундаментальний набір уявлень, напряду пов'язаних із колективним уявленням про минуле, що закодовано в історичних міфах, образах, дослідженнях [27].

Історична пам'ять як чинник формування української національної ідентичності одночасно можна вважати ледь не найнеобхіднішим компонентом у підкріпленні єдності нації, але разом із цим впливають і деякі міфи (але слід відзначити, що поняття «міфу» для історичної пам'яті не є загалом шкідливим, тому що у міфах кодифікуються уявлення людей, «місця пам'яті» тощо, але у цьому контексті слід розділяти міф державотворчий і міф роз'єднавчий), які

шкодять цілісній системі регулювання історичної пам'яті. Тому потрібно розгалужувати історичну пам'ять окремої спільноти (у цьому сенсі виключно українців) та «спільної історичної пам'яті» з іншими державами. Адже якщо не приділяти доцільної уваги цій проблемі, то в розумінні сучасної нації залишатимуться згадки про «велике імперське/радянське» минуле.

Саме тому сучасні дослідницькі завдання і численні національні проєкти спрямовані на поширення української складової історичної пам'яті, де мають місце як і місця пам'яті так і літературне надбання, що контекстуально висвітлює проблематику даного явища. Хоча сучасні дослідники все ще не дійшли остаточного висновку стосовно ототожнення поняття «історична пам'ять» та «національна пам'ять». Слід зазначити, що сучасні події, а саме від 2014 до повномасштабного вторгнення вплинули на більш «жваве» переосмислення історичної пам'яті загалом, адже : «Історична пам'ять нації є однією з ключових складових її національної ідентичності, особливо в умовах сучасних війн, коли нації стикаються з загрозами своєму існуванню та суверенітету» [73; С. 96].

Проаналізовані чинники є важливими у сприянні консолідації української нації, що є фундаментальним етапом у розвитку національної ідентичності. Якщо доцільно приділяти увагу всім цим компонентам, не роблячи акцент тільки на одному із них, то можна отримати комплексний підхід до поширення відчуття національного єднання. Національна ідентичність (українська) виховує громадянина нового покоління, що є обізнаним у сфері національної безпеки, захисту нематеріальної культурної спадщини держави. Крім того, вона (ідентичність) формує світобачення сучасних захисників територіальних кордонів. Ціннісні орієнтири, які розвиваються у межах української національної ідентичності, фактично трансформуються і декламують сучасну реальність.

У цьому сенсі можемо говорити про військовий компонент як особливість розвитку національної ідентичності. Так армія відповідає за формування інституту національного виховання. Дослідник Ю. Свідлов, у дослідженні про вплив армії на формування нової еліти, що керує розвитком національної ідентичності, зазначає: «Народження армії, яка за умов бойових дій відвойовує

незалежність України, надає шанс відродити не просто авторитет армії, яка захищає країну від зовнішнього нападника, але й націотворчі можливості» [52; С.360]. Розмірковуючи у такому потоці, неможливо не згадати воєнну літературу. Зрозуміло, що національна ідентичність військових підкріплюється активною участю у захисті держави, але цивільна частина населення черпає піднесеність бойового духу та нетерпимістю до порушень національних кордонів саме завдяки текстовим матеріалам, що практично містить свідчення військових злочинів і особисте ставлення автора до цих подій. Це підводить до формування певного ставлення до захисту національної ідентичності не тільки в умовах активних бойових дій, а й у тилівій зоні.

Загалом це може слугувати висновком до того, що поняття «державний кордон» може розглядатися не тільки як фізична границя між державами, а й важлива національна складова самосвідомості. І хоча індиферентність деяких громадян до цього показника може негативно вплинути на розвиток національної ідентичності у цьому ключі, та більшою мірою це перекривається піднесенням бойового духу збройних сил України. Здебільшого у цьому допомагає переосмислення фольклорної традиції, тому на сьогоднішній день можна побачити новітнє виконання гімну Січових стрільців, численну переоформлену воєнну лірику зі «свіжим» поглядом на теперішню ситуацію тощо [30].

Розглянувши особливі чинники формування української національної ідентичності, далі виокремимо спеціальний літературознавчий дискурс, що позначає це явище (національну ідентичність) як стрижень формування літературного надбання у часі і загалом.

1.3 Роль складової української національної ідентичності для літературознавчої науки. Особливості розвитку літературознавчого процесу на Сході України.

Літературна складова для розвитку української національної ідентичності відіграє особливу роль. У цьому сенсі можемо говорити і про фольклор, який і сьогодні є популярним серед спільноти, більш давні твори українських авторів,

що стали своєрідними провідниками і поборниками української культури. Цікавою є думка, що саме література на одному рівні з політикою формує інтереси нації, будує зв'язок еліти з іншими людьми. У тому є правдивість, адже літературний твір, поезія чи прозове слово, є результатом літературного дискурсу окремої людини, лідеру народної думки, тому стає логічним, що часто влада використовує літературний доробок як інструмент ідеологічної боротьби за свої інтереси. Для глибшого розуміння цих процесів потрібно звернутися до явища національної самосвідомості, що формується через узагальнення всіх знаків і символів, що формує націю та диференціювати їх. Людська самосвідомість реалізується, у першу чергу, такими об'єднувачими чинниками як: національна ідея, ціннісно-духовні орієнтири, національна культура тощо [70].

Такі компоненти флером накладаються на мистецьких творах, а отже підштовхують індивіда до пошуків власної національної самосвідомості. Якщо політичний досвід часто відбивається у пам'яті спільноти як агресивний чинник, навіть пропаганда, то літературознавча наука розглядає використання компонентів національної самосвідомості як одну зі складових національної ідентичності. Спроба звернутися до психології особистості, показує, що частіше за все, літературний доробок сприймається людиною основним мисленнєвим апаратом двома шляхами. По-перше, твір використовується у якості засобу для розвитку критичного мислення, тому спочатку індивід аналізує основну тему, ідею та поверхнево оцінює прочитане. Наступний ж крок полягає у підсвідомому розумінні контекстуального значення, порівнянні символів і виокремлення сприйнятливих для нього (індивіда) найсприятливіших сценаріїв, тому національна ідентичність на підсвідомому рівні проходить крізь призму власного «Я» людини. Звідси можна погодитися з тим, що культурний ґрунт, який має під своїми «ногами» літературний твір краще висвітлює особливу цінність національної ідентичності, підкріплюючи відчуття спільності з нацією.

Літературознавча наука є носієм багатьох дискурсів, але у цьому випадку проаналізуємо саме ті, на які впливає національна ідентичність. З огляду на характер дискурсів, потрібно класифікувати їх у вигляді двох основних груп.

Перша група є загальнокультурним дискурсом, що реалізується через загальні потреби спільноти, яка споживає готовий продукт, тобто філософський, певною мірою узагальнений та естетичний пласт, що відповідає стандартизованим вимогам, як от мотив свободи (пр. Стусівський дискурс), боротьби (пр. Шевченківський дискурс) чи кохання (пр. Сосюрівський дискурс).

Наступна група (власне літературна) поділяється одразу на дві категорії: власне авторський дискурс та текстовий. Літературний власне авторський дискурс виходить безпосередньо від творчих переконань письменника\поета, його особистісних цінностей, які він хоче транслювати у суспільстві.

Текстовий ж дискурс опирається на сформовані у літературі сталі образи чи події, про які пише автор. Та потрібно зауважити, що авторський дискурс також має певний образ, на який власне письменник робить опір, він може бути ефемерним, але провокувати на більш глибоке осмислення проблеми, яку хоче він (автор) зобразити [71].

Певна розлогість у виборі дискурсів за якими може творити автор опирається на стрижень національної самосвідомості, яка є частиною ідентичності національного характеру. Таким чином, можна зробити висновок, що літературний компонент покладається певною мірою на національну ідентичність, як автохтонну складову загальнонаціонального дискурсу.

Звісно, є твори, які конкретним чином не висвітлюють поняття національної ідентичності, але контекстуальна складова таких творів завжди буде посилатися на культурні чинники, у яких працював автор, адже як вже було зазначено, національна самосвідомість є константою формування особистості людини, яку неможливо повністю викоренити.

Дослідження вимагає пошуку теоретичного підґрунтя для здійснення більш відчутного діалогу між гіпотезою та її підтвердженням. У цьому звертаємося до дослідження українського літературознавця-публіциста П. Іванишина, який аналізує національний контекст у літературознавчій науці, підводячи до важливості методологізації цього процесу. Він розглядає національно-екзистенціальну методологію як базис для дослідження

національної ідентичності українського формату на прикладі літературних (або загалом мистецьких) здобутків, що підпорядковує певні нестандартні теорії до фундаментальних закономірностей [20]. Тут можна вбачати істину, хоча в деяких випадках воно є парадоксальним, адже розуміння національної ідентичності та ідентичності загалом, само по собі прирівнюється до ефемерного, космологічного поняття, на що впливає кут спостереження за окремими проявами цих явищ.

Першочерговим є трактування самого Е. Сміта про поняття національної ідентичності, яке фіналізується тим, що саме поняття має розглядатися як основний критерій колективного самопізнання [54]. Тому можна говорити про те, що національна ідентичність є корінням літературознавчої науки, адже як вже зазначено раніше—процес самоідентифікації особистості будується на складній ланці, де верхівку ланцюга складає національна самосвідомість (бо твори, головним чином, зберігають певні стереотипи про культуру, мислення, вони пишуться національною мовою про національні гнітючі проблеми, які відгукуються спільноті).

Феномен літературознавчої науки у синтезі з національним показником полягає у створенні літературознавчої теорії національної ідентичності, яка розглядає націоналізм (або ж, лагідніше—національний компонент) як базовий дискурс, що використовується автором в незалежності від його кінцевої мети: тексту з власним особистісним характером. Проблема цієї теорії, на нашу думку, полягає у тому, що вона повномірно не відповідає на окремий літературний дискурс та сучасний індивідуалістичний процес сприйняття власної особистості. Якщо повернутися до інтерпретації ідентичності як комплексної складової людського буття, то у цьому випадку, національна ідентичність витискає поняття «Я» як результату тривалого процесу ідентифікації. Аргументом до цього є трактування національної ідентичності як результату власного досвіду людини, пошуки відповідної моделі поведінки та менталітету. Тому потрібно розуміти, що українська національна ідентичність дійсно може існувати у всіх

літературних творах, але у якості побічного ефекту від пережитого досвіду індивіда, що пише його (вір).

Проте, важливим є підтвердження фундаментальності української національної ідентичності на базі літературознавчої науки. Звернувши увагу на важливість дослідження цього процесу, вчена М. Іванишин у монографії «Дискурс національної ідентичності в українському постколоніальному літературознавстві» на основі аналізованих праць інших вчених доходить висновку, що окреслення націологічної інтерпретації та інтегруванні літературознавчого дискурсу не тільки підкріплює наявний національний фундамент, а і сприятиме новітньому художньому та науковому осмисленню українського буття: «...використовуваний українськими авторами дискурс національної ідентичності об'єктивує процес історико-літературного пізнання і дає можливість прийти до більш достовірних літературознавчих висновків» [19; с. 146].

Літературознавча наука дійсно виступає носієм культурного коду нації, адже у літературних творах вбачаємо мотиви переосмислених традицій та загальновідомих образів. Крім того, важливим компонентом літературного твору виступає власне сприйняття автора як частини спільноти—лідера думок, який декламує певний менталітет нації. Тому українська національна ідентичність декламує важливі засади письменницьких пошуків, а саме: національної ідеї, цінностей тощо. Проте, наявним залишається факт того, що в залежності від дискурсу (наприклад, естетичного), літературний текст може містити як фундаментальні засади національного характеру, так і проходити по цій темі контекстуально.

Дослідження літературного процесу на Сході України ускладнюється фактором впливу іншої культури (на жаль, російської). Окрім того, Схід України характеризується здебільшого як промисловий регіон, тому увага дослідників зосереджується саме на окремих персоналіях. Окупація кількох областей на Сході України (Донецької, Луганської, частково Запорізької) також виступає перешкодою для доцільного аналізування вияву літературознавчої науки на

зазначених територіях. Хоча Схід України відзначається багатими етнічними комунікаціями, що призводять до характерного консервування у літературному надбанні регіону.

Якщо звернути увагу на те, що загальний літературний та освітній процес на території України від початку шістдесятих років ХХ століття (звісно, не заперечуємо проблеми розвитку української літератури і раніше: від імперської доби до Розстріляного Відродження, але увага дослідження сфокусована саме на період від 60-их років ХХ ст. до доби Незалежності, відповідно до початку епохи постмодернізму) супроводжувався тотальною русифікацією культурно-освітнього простору, відповідно новою хвилею репресивних заходів тодішньої радянської машини. Все це підкріплюється доволі тривалою і недостатньою увагою літературознавців до проблематики літературознавчого процесу регіону. Проте, у роботі зазначені тільки недоліки літературознавчого процесу на Сході. Та чи є там відмінності, які можуть слугувати так званим орієнтиром, за який може зачепитися науковець і виокремити літературне надбання з-поміж інших?

Можемо говорити про те, що попри русифікацію освітнього простору на Сході України, національна ідентичність існувала наскрізною ланкою проходила крізь постаті відомих шістдесятників та дисидентів. Адже в незалежності від того, що цей регіон характеризується здебільшого як промисловий, але і тут маємо змогу спостерігати за історію боротьби за власне український простір. Головним чином вона здійснювалася у вигляді ставлення еліти регіону до важливості збереження культурних традицій та української мови.

Хоча тодішній політичний курс радянської влади, спрямований на десталінізацію і реабілітацію еліт (у цьому сенсі українських письменників та політичних діячів), це не завадило продовжувати «придумувати» нові шляхи і закони для приглушення української національної ідентичності у літературознавчому процесі. Якщо у період від шістдесятих років ХХ століття до Незалежності, обвинувачення у «буржуазному націоналізмі» (який був основним напрямком ідеологічної роботи на території УРСР) зменшилися, то йому на зміну прийшли пересуди в адрес українських митців з приводу

«антирадянської агітації». Таким чином, тодішні письменники масово відлучалися від наукової роботи, піддавалися жорсткій цензурі і навіть позбавленню волі у жорстких умовах з ціллю зламати почуття національної гідності. З цього приводу, науковець Д. Малевич пише: «Жорсткий контроль над літературно-мистецьким життям неминуче посилював догматизм, збіднював духовне життя, призводив до своєрідного роздвоєння літератури та мистецтва, до появи позаофіційного самвидаву» [35; С. 217].

Всі ці чинники сприяли посиленій підпільній дії, яка допомагала укріплювати національну єдність серед спільноти. Відомі постаті, такі як: В. Стуса, О. Тихого, І. Дзюби, А. Горської, а згодом і С. Жадана, Л. Якимчук, Е. Андіївської тощо, сприяли тому, що на сьогоднішній день вчені різних сфер наукової роботи зацікавлюють проблемою Сходу України, аналізують його вплив на свідомість сучасних громадян.

Це підводить до того, що за доби Незалежності маємо величезний пласт наукових досліджень, а особливо психологічного характеру, які зосереджені на вивченні літературного доробку Сходу України як одного з компонентів формування сучасного розуміння національної ідентичності як безумовного відстоювання державних кордонів.

Хоча явище національної ідентичності почало осмислюватися митцями та науковцями вже давно, формування української національної ідентичності як окремої складової у літературних студіях почалось досліджуватися тільки після здобуття Україною незалежності. Слід наголосити, що перші спроби визначити формування авторського впливу на усвідомлення своєї ідентичності були здійснені ще й за часів дисидентства, як от роботи І. Дзюби, котрий намагався з науковою точки зору розглянути підвищення цього індексу «окремішності» від радянського менталітету у 20-ті і 30-ті ХХ століття у Донецьку на прикладі митців зі всієї території країни, так і авторів, які перебували у вимушеній еміграції часів сталінських репресій («Донецьк—край українського слова») [11]. Чи унікальні есеї О. Тихого, який спробував пояснити важливість розвитку української національної ідентичності у сфері педагогіки як основного чинника

для підвищення культурного простору на Сході України («Роздуми про українську мову і культуру в Донецькій області») [66].

Звісно, можемо говорити і про сучасні наукові надбання щодо формування української ідентичності у дослідженнях: О. Дедуша, що розглядає загальну історіографію дослідження української національної ідентичності у кінці ХХ століття [10]; О. Романенко, яка досліджує літературу як складову посилення національної самоідентифікації від часів дисидентства до сучасності [49]; І. Накашидзе, яка аналізує теорію національної ідентичності у літературі діаспори [38] тощо. Але потрібно детальніше розглянути деякі зауваження.

По-перше, історіографія включає дослідження, що вивчають безпосередній вплив історичних подій на формування національної ідентичності у всій країні, як то О. Бажан, М. Алексієвець, М. Юрій, М. Іванишин тощо, що є корисними для дослідження, але не розкривають всієї суті питання дослідження саме світогляду когорти письменників Донбасу.

По-друге, важливим пластом у науковій сфері є дослідження окремих постатей, які здійснені науковцями, такими як: А. Забаренко, О. Романенко, В. Краснікова тощо, та у рідшому випадку, аналіз компонентів національної ідентичності у творах окремих авторів.

По-третє, у наукових працях частіше розглядаються загально регіональні процеси формування національної ідентичності саме на прикладі «київської школи». Тут маємо справу з масивом, аніж більш локальним дослідженням саме Сходу України, зокрема Донбасу.

Останнім пунктом є новий напрямок досліджень, які сконцентровані на темі війни і її зображені у творчості письменників, які не розглядають факт піднесення української національної ідентичності як форми розмежування «ментальностей», а більше концентруються виключно на «появі» нової свідомої позиції жителів регіону.

Важливим залишається саме акцент на досліджені творчого доробку донбаських письменників і їхнього впливу на формування компоненту національної ідентичності на Сході України, цілісного сприйняття групи авторів,

градацію національної ідентичності, різні форми її прояву. На жаль, на сьогоднішній день цей аспект є малодосліджений.

Висновки до розділу I

Проведений аналіз теоретичних джерел українських та зарубіжних вчених дозволяє зробити наступні висновки:

- Сучасне трактування феномену національної ідентичності напряду залежить від розгалуженості дефініцій «нація» та «ідентичність». Національна ідентичність як чинник формування національної самосвідомості формулюється за допомогою певних форм її вираження, тому важливим є розуміння під час вибору дискурсу, за яким можна розглядати явище національної ідентичності. Будучи формою людської самоідентифікації, національна ідентичність розглядається як колективний процес прийняття відповідної парадигми поведінки. Потрібно зазначити на функціях національної ідентичності, які мають зовнішній та внутрішній контекст, в залежності від якого, реалізація цього теоретичного контексту може схилитися від економічного до політичного чи естетичного. Головним показником національної ідентичності є спільнота, яка транслює свою позицію на світовій арені, тому у цьому разі розглядаємо національну ідентичність як тривалий вклад кожного окремого члена спільноти. Та важливо пам'ятати, що процес прийняття власної національної ідентичності кожного індивіда має відбуватися саме природнім шляхом.
- До особливостей розвитку української складової національної ідентичності відносимо: культуру та етнокультурні особливості, традиції, які переосмислюються громадянами держави, але не забуваються як компонент підсилення національною спільністю; мову, україномовну літературу, фольклорний пласт мови, який зберігся до наших днів, що допомагає індивіду ототожнювати себе до громади; історична пам'ять як складний компонент у побудові ідентичності загалом, адже в залежності від міфу, який породжує історична пам'ять залежить і сприйняття

індивідом певного періоду існування спільноти. Окрім перелічених чинників, влучним буде згадати і значущу роль армії для інституту національного виховання, який забезпечує повноцінний розвиток особистості, що боронить країну, як нової еліти, що на рівні з політиками та письменством популяризує національну ідентичність серед молоді. Переосмислена народна традиція (особливо пісенна), у цьому випадку, виконує особливу об'єднавчу функцію, яка зв'язує захисників з різних періодів боротьби за незалежність країни одним націотворчим ланцюгом.

- Літературознавчий дискурс як осередок розвитку української національної ідентичності, насамперед, породжує літературознавчу теорію національної ідентичності, яка наголошує на тому, що будь-який писемний твір, в незалежності від кінцевої мети, виступає зберігачем основних засад національної ідентичності. Проаналізовані літературні та авторські дискурси показують, що національна самосвідомість, безумовно, є частиною творчої особистості письменника, який через свій пережитий досвід транслює результат власних переконань та думок. Загалом, література розглядає національну ідентичність як певний фактор, що зумовлює авторів створювати твори та ставати лідерами думок. Дослідження літературного процесу та внеску української складової національної ідентичності ускладнюється недостатньо широким теоретичним матеріалом, через малоуважним поглядам на це явище у науковому, зокрема літературознавчому просторі. Хоча регіон несе у себе багатолітню історію боротьби за національну ідентичність, зокрема за українізований культурний простір. З відомих фактів, можемо розмірковувати про вплив русифікаційних процесів на більш відкриті дії з приводу поширення почуття української національної єдності. Проаналізувавши історіографію з питання дослідження формування української національної ідентичності у творчому доробку письменників Донбасу, виявляємо деяку фрагментарність, що зумовлена недостатньою

увагою науковців щодо цієї тематики, але після початку функціонування України як самобутньої держави, спостерігаємо за хвилею піднесення зацікавленості науковців і пересічних людей до літературних здобутків регіону. Отже, можемо судити про те, що найближчим часом проблема історіографії розвитку літературознавчого процесу щодо Сходу України, зокрема Донбасу, буде вирішена.

РОЗДІЛ 2. ДОНБАС ЯК ОСЕРЕДОК ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ СВОБОДУ

2.1 Вплив руху «шістдесятників» на розвиток українського письменства.

Шістдесятництво як загальноукраїнський літературний та культурний рух не виникло на пустому місці. Для того, щоб детальніше проаналізувати вплив цієї епохи на розвиток українського письменства, а зокрема і розвиненню української складової національної ідентичності, потрібно звернутися до історичних подій, що передували їй.

Українське слово неодноразово потерпало від рук «великого і могутнього» брата, що спричинило погіршенню ситуації, коли розуміння національної ідентичності демонізувалося і відкидалося як непотрібний залишок минулих днів. Але: смерть «вождя народів», період «відлиги», що ознаменував собою короткочасне послаблення цензури, створення гуртків творчої молоді та їхній підвищений інтерес до відродження української національної культури та мови, призвели до появи нового літературного руху однодумців, які відстоювали право на пізнання української культури для всіх охочих людей, одноголосно відхиляла подальшу русифікацію освітньо-культурного простору.

Шістдесятництво—літературна течія, яка зародилася серед української інтелектуальної еліти у період тимчасового послаблення цензурної машини у кінці 1950-их початку 1960-их років. Прибічників течії ознаменували шістдесятниками. Головним чином, першопрохідцями можна вважати В. Симоненка та Л. Костенко. Члени даного руху характеризувалися пошуками власної індивідуальності через призму національної самоідентифікації. Під соціально-політичним кутом зору, їх (шістдесятників) можна вважати своєрідною опозицією на тогочасний тоталітарний режим [5]. Окрім вже згаданих постатей, до учасників течії можемо віднести: Б. Олійника, М. Вінграновського, Д. Павличка, Г. Тютюнника, І. Світличного, Є. Гуцала, Ю. Ілленка, В. Коротича, В. Чорновола, С. Параджанова, В. Стуса, О. Тихого, Г. Якутовича тощо.

Шістдесятників можна вважати «свіжим ковтком повітря», який побічно почали розглядати людину, як частину колективу не залежного від радянської системи. Письменники цієї доби часто зверталися до екзистенціальних проблем самоідентифікації людини, часто ставили культурний розвиток особистості на перше місце. Національну ідентичність вони (митці) розглядали як основну ідентичність, через яку вже реалізується естетичний, політичний, побутовий погляд на речі. Дослідниця Г. Гучко описує сферу роботи шістдесятників таким чином: «у творчості шістдесятників людина стала суб'єктом історії, і жила, здавалося б, непохитними постулатами: усвідомлювала, іронізувала, критикувала, проклинала і любила, вміла вірити... зрештою жила і не боялася» [8; С.148]. Слід наголосити на важливості доцільного дослідження даної течії для кращого розуміння контексту, який розглядають сучасні науковці.

Митці доби шістдесятництва зародили феномен нового типу української літератури (потрібно акцентувати на тому, що порівняно з дисидентами, вони вирізнялися більш «гуманною» позицією стосовно боротьби з наявним режимом), тим самим сформувавши певний соціокультурний фундамент, який базувався на філософсько-ідеологічному, мистецькому, науково-політичному ґрунті. У творчості шістдесятників простежується пошук власного коріння на тлі української народно-пісенної творчості [8], навіть, деякої античності (наприклад, «Сад нетанучих скульптур» Л. Костенко).

Насамперед, письменники і культурні діячі почали усвідомлювати людину не як банальний гвинтик радянської машини, а особистістю з власними бажаннями і історію. Парадоксально, що радянська система майже не звертала уваги на «новий виток поезії» рівно до моменту, коли вона почала загрожувати відродженню національної самосвідомості українського народу. У цьому вбачаємо характеру деталь, яка показує, що шістдесятники як новітній тип генерації почав поступово звільнятися від «рабського мислення» та досліджувати свою особистість через призму історичного самопізнання.

Проте, важливо зазначити, що перші літературні кроки (мається на увазі тільки зародження) не так сміливо торкалися теми національної ідентичності, але

з початком розвитку та поширенням популярності шістдесятників як лідерів національної думки, тодішні митці на своїх зібраннях детально ознайомилися з літературним спадком українського червоного Ренесансу.

Згодом відслідковуємо організацію неформальних літературних вечорів, присвячених проблемі пам'яті про репресованих діячів: читання, художні виставки тощо. Поворотним моментом українські науковці вважають 1962 рік, коли після відвідування вечора пам'яті Л. Курбаса, тодішня творча молодь клубу «Сучасник» порушила питання репресованих і nereабілітованих попередників.

На це накладаються і зусилля шістдесятників А. Горської, В. Симоненка, Л. Танюка та інших членів у пошуках місця масових поховань репресованих (жертви політичних репресій) 30-их років ХХ століття (Биківня) [72]. Л. Танюк згадує ці події і реакцію друзів: «...ми огледілись. Все навколо було всіяне черепами... Назад ми йшли пішки, мовчки, вже трохи прийшовши до тям. Якби не випили в лісі по ковтку, не знаю, що з нами було б. Алла лаялась, як сто холер, я її розумію. Потім замовкла. І Василь...» (зі щоденника Л. Танюка від 26 серпня [64]).

Від цього моменту можна вважати, що шістдесятники як «гуманний» вид опозиції перетворився на борців з радянським режимом. Та на жаль, у цей момент радянська верхівка влади (А разом з цим очільник комуністичної партії УРСР П. Шелест) зрозуміла, що при наявності такого кривого сліду, що тягнувся за нею не тільки не змився, а й почав оприлюднюватися як акт знущання над особистостями людей та негативним ставленням до національної ідентичності українців—радянська машина почала діяти.

Події з 1962 по 1972 роки, можемо вважати як агресивну реакцію політичної верхівки на намагання української інтелектуальної еліти поширити думки про націодуховну незалежність українців від «союзу». Звідси беруться і утиски української інтелігенції, відкрита критика і цькування робіт митців, арешти і, врешті, вбивства. Так, страшне побиття на приміському вокзалі працівниками залізниці (а точніше НКВД) тодішнього неофіційного лідера В. Симоненка та його швидка смерть як результат травмування; зухвале вбивство

А. Горської, яке потім не хотіли розслідувати належним чином, арешт І. Світличного, І. Геля, М. Зваричевської, А. Шевчука та ін. [36]; заборона на видання рукописних текстів Л. Костенко, стали прямими покличами для тих шістдесятників, хто залишився живим і незаарештованим почати активніше діяти, що переросло в фазу активного супротиву.

Отже, шістдесятники як літературно-мистецька, філософська та соціо-політична течія зробила чималий внесок у розвиток українського письменства. Розглядаючи початок творчого шляху митців та переламний момент в історії української літературознавчої науки, можна зробити висновок, що вони (шістдесятники) багато у чому посприяли розвитку національної ідентичності українців.

Займаючись питанням пам'яті репресованих жертв радянської машини, тогочасні культурні діячі сформували цікаву паралель: радянська ідеологія, де різні національності фактично забувають свою історію на підтримку нового режиму не тільки не діє, а й викликає громадянські занепокоєння. Важливим є той факт, що «надмірне» дослідження власної культури, пошуки на шляху самопізнання власного «Я», яке має свої думки, почуття та традиції спричинило перетворення сталінської радянської системи на хитку конструкцію, яка ближчим часом почне розвалюватися. Влада не могла допустити такого фіналу, тому шістдесятники зіткнулися з жорсткою реакцією на намагання розвинути почуття національної гідності за власне походження та здобутки попередників.

Та, дивлячись на подальші історичні події, стає зрозумілим, що така неабияка зухвалість з боку керівних органів породило тільки більше відчуження українців від вже наявної системи. У цьому плані Донбас, на який сконцентрована увага нашого дослідження, виявив неабияку стійкість до нової хвилі репресій та утисків українського культурного простору. По-перше, як промисловий регіон, де простір був доволі зросійщений, має виняткових особистостей, які вплинули на поширення масової ідеї, навіть, тренду на власне українське коріння, яке зберігається і сьогодні. По-друге, героїчне відстоювання власної національної ідентичності стало першорядним для сучасних українців:

прикладом, що розвиток української національної ідентичності є не тільки загально-колективним рухом, який залежить від багатьох, іноді, вигаданих чинників, а й рівноправним внеском кожного члена суспільства для досягнення однієї мети—відродження української національної ідентичності та гідності за неї у пам'ять про багатовікову боротьбу.

Ми з'ясували у чому полягає внесок шістдесятництва та їх митців як теоретиків національної незалежності за часів тоталітаризму для розвитку української національної у думки через призму літературного розвитку. Наступний пункт побічно пов'язаний з попереднім, адже шістдесятники, які не примирилися з долею своїх колег започаткували новий, більш агресивний до тоталітарної політики, рух—дисидентство.

2.2 Дисидентський виток руху української інтелігенції.

Стрімкий і тотальний розгром радянською владою більшої частини шістдесятників тільки обрив українську інтелігенцію, що змусило останніх виказувати свою позицію відкрито, активно боротися з тоталітарним режимом та популяризувати українську національну культуру як першочергову на території України.

У відповідь радянська верхівка запроваджує низку принижуючих інновацій, які полягали у тотальній перевірці громадян на предмет антиагітаційної політики; українські словники почали доповнюватися ще більшою часткою російських запозичень, у той час як питомі українські слова зникали за необхідністю. Митцям так само було заборонено друкуватися, а за порушення цього правила видавництво могло опинитися під «санкціями». Заборонялися численні виставки українських художників, а публічних діячів переслідували як «шпигунів». На жаль, на сьогоднішній день дисидентський рух недостатньо вивчений, адже і досі живуть активісти, котрі провели свою молодість у в'язницях, але їхні історії ще не почуті.

Крім того, варто наголосити, що саме український дисидентський рух майже не розглядався окремо. Це зумовлено тим, що після розпаду радянського

союзу, перед російськими істориками постала задача у прихованні злочинів, які були спрямовані на придушення національної ідентичності українців. Тому у першу чергу, досліджуючи цей рух, науковець натрапить на велику частку російських дисидентських історій та течій, у той час як українці залишаються майже без відповідної уваги (тільки відносно недавно, у 2021 році, львівська журналістка Дарка Гірна обрала колом своїх наукових інтересів українських дисидентів, чії історії висвітлює на YouTube-каналі «Обличчя Незалежності» [39]). Для розуміння роботи дисидентів в радянській Україні та їхніх цілей, потрібно розібратися у теоретичній складовій дослідження, та проблемами, якими воно супроводжується.

По-перше, термін «дисидент» кріпиться від історії християнства, де ним позначали особу, яка не визнає авторитетності церкви, займається критикою та заперечує правдивість її існування [48]. В українській дефініції, дисидентів можна вважати першими відкритими правозахисниками Парадоксально, що використання даної термінології набула шаленої популярності саме серед тогочасної тоталітарної системи, де культурні діячі, які критикували дії влади стосовно придушення національних ідей громадян, буквально ознаменувалися як відступники від віри у радянську систему як єдиного правильного догмату. По-друге, на теперішній момент, суспільна думка розглядає дисидентство як виключно український західний центр боротьби проти тоталітарної зверхності. Але аргументом проти є дослідження Д. Гірної, під час якого вона робить такі висновки:

А) дисидентський рух у більшій мірі несе неконцентрований, стихійний характер, адже дисиденти майже не підтримували зв'язок один з одним, у широкому розумінні, дисидентом могла стати людина, яка була наділена високим відсотком критичного мислення і розуміла, що партійні «колискові» не співпадають з реальністю, та відкрито говорити про це не могла через багато чинників. Здебільшого, дисиденти, які були розкриті радянськими агентами і вислані у політичні табори, знайомилися з однодумцями саме у місцях позбавлення волі.

Колишній дисидент і вчитель музики Микола Горбаль, який у 70 роках ХХ століття викладав новий (підступний) предмет «Естетика» та розповідав на ньому про українську фольклорну традицію, утиски і переслідування митців за українську національну єдентичність та написання поеми «Дума» (на жаль, під час нашого дослідження, віднайти поему не вдалося, адже сам дисидент її не друкував, але М. Горбаль, під час інтерв'ю Д. Гірної, поділився, що вона несла (поема) несла характер юнацького максималізму та критики влади), отримав покарання у вигляді п'яти років таборів суворого режиму та два роки заслання. Чоловік згадує: «... я не був готовий до ув'язнення... 7 років виглядали як вічність...я молився Богу (щоб він його позбавив покарання)... але коли я прийшов у табір, я дуже зрадів і подумки подякував Богові, що він мене тоді не послухав.. у таборі я зустрів найкращих людей України (мається на увазі членів УПА та інших дисидентських митців) [40]». Це підтверджує факт того, що дисиденти могли без страху групуватися тільки під час відбування свого покарання. Частіше за все, саме у подібних політичних таборах люди спілкувалися на тему національної ідентичності і впровадження її як основного постулату.

Б) Більшість дисидентів (за результатами дослідження Д. Гірної, яка оглядала не тільки письменників, а й дисидентів загалом) виявилось у більшості зі східних та південних областей України: «...якщо у Києві та на Галичині воно (дисидентський рух) було більш організоване та систематизоване, але центром більше опозиційних поривів боротьби проти тоталітаризму був Схід та Південь» [69]. Цікавим постає спостереження журналістики за дисидентами з вищезгаданих регіонів через те, що дисиденти (російськомовні, які боролися за економічні свободи для робітників) опинившись у таборах та познайомившись з членами УПА, а згодом і відбувши покарання, виходили «перепрошитими на національний лад» та українізованими опозиційними діячами. Отже, українська національна ідентичність як складова колективного духу нації продовжувала свій розвиток.

По-третє, складно визначити точний час від початку дії перших дисидентських рухів.

Деякі дослідники вважають, що українське дисидентство зародилося від початку хвиль політичних арештів 1965-их років. Але існує твердження, що дисидентство виникло ще задовго до подій «відлиги». Український історик і краєзнавець, О. Бажан, досліджуючи проблеми дисидентського руху з точки зору історіографічної складової, доходить такого висновку: «...дисидентство супроводжувало всю радянську добу в історії України, яка характеризувалася в цілому ряді випадків протистоянням ідей і поглядів... під «дисидентством» слід розуміти сукупність філософських, економічних, політичних, релігійних та культурних течій, які повністю або частково протистоять офіційним доктринам» [4; С. 5]. Це є логічним твердженням, адже на нашу думку, дефініція «дисидент» дозволяє розширити кут спостереження за функціонуванням цього явища.

Можна говорити про те, що події від 1965 року можна вважати лише кульмінацією з боку опозиції радянському режиму, які призвели до ще більш жорстокої політики придушення «інакодумців». Національна ідентичність відіграла неабияку роль формуванні світоглядного простору тодішніх культурних діячів, адже у ті часи активно розповсюджувалася «заборонена» література, у якій колишні шістдесятники продовжували наукову та естетичну працю над встановленням та популяризації українського надбання.

Дисидентське коло було доволі закритим, адже його учасники розуміли всю небезпеку діяльності, якою вони займалися. На жаль, радянська влада застосовувала для виявлення «інакодумців» спеціальних агентів НКВД, або навіть знайомих самих дисидентів. Крім того, наближення до часів Незалежності не тільки не покращило їх (дисидентів) становище, а й провокувало принизливе ставлення до колишніх політв'язнів (вважаємо цей термін доречним, адже майже всі учасники дисидентського руху, в незалежності від методів впровадження антирадянської політики чи фактично відстоювання своїх прав і свобод як громадян, отримали принаймні одне тюремне ув'язнення).

Якщо говорити про самвидавничу літературу та закордонні видання, то вони однозначно заслуговують окремої уваги. Після 1963-их років діяльність шістдесятників офіційно опинилася під забороною, а будь-яка спроба пробитися в українську пресу каралася як посягання на цілісність союзу. Але закордонні видавництва, такі як: «Наше слово», що базувалося у Польщі; німецьке видавництво «Сучасність»; «Дукля», розташована у Чехословаччині—активно друкували твори та монографії українських діячів, що давало змогу світові дізнаватися про події, які коїлися у тогочасній радянській «тюрмі народів». Найбільш впізнаваний самвидав І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» підпитував джерело національної ідентичності шістдесятників, а згодом й інших дисидентів [55].

Не менш важливим є і течії дисидентства. Хоча українське дисидентство можна вважати однорідним явищем, але воно несе різні стратегії і підходи до реалізації свої цілей. Зараз, дослідники українського дисидентського руху виокремлюють такі напрями: релігійне дисидентство, правозахисне дисидентство та націоналістичне дисидентство.

Правозахисна течія дисидентства реалізувалася у вигляді української правозахисної організації, яка вимагала від радянського уряду дотримання всіх пунктів Гельсінських угод—українська гельсінська група [68]. Діячі спілки пильно слідкували за виконанням: економічних, політичних та гуманістичних угод, які були оформлені у позови та нормативно-правові документи. Досліджуючи напрями УГГ, науковець Я. Секо підтверджує їхню діяльність: «...одним із критеріїв активності є підготовки правозахисних документів. Основною формою документів, що видавалися до кінця 1977 р. були меморандуми. Вони підготували 18 номерів, однак, не усі збереглися» [53; С.6].

У 50-их роках ХХ століття церква, яка і так мала важке становище, зазнала нових радянських антирелігійних утисків, що спричинило схилю обурення дисидентів, які займалися вирішенням релігійних проблем на території радянської України. Тут, важливо згадати національну ідентичність, чиєю вагомою складовою було саме вірування окремої спільноти. У цьому вбачаємо

новий виток у розвитку української національної ідентичності у суспільстві. У той період російська православна церква не тільки панувала як єдина «правильна» радянська «організація», а й була повністю підпорядкована владним радянським органам правління. Тому тогочасна релігійна течія дисидентства була спрямована не тільки на боротьбу з московською патріархією, а й на створення незалежної Української церкви. Науковець О. Бажан аналізує позицію мирян (дисидентів) таким чином: «наявність опозиції в середовищі РПЦ, УГКЦ... можна вважати не лише реально існуючим фактом, а й з повним правом говорити про її велику і різнопланову діяльність, спрямовану на демократизацію релігійного життя в Україні, формування правової культури та духовності у співвітчизників» [3; С.55].

Націоцентрична течія дисидентства (інша назва: національно-орієнтоване дисидентство), головним чином, своєю парадигмою побічно торкається поняття національної ідентичності. Члени цієї течії активно протидіяли імперським наративам, рішуче засуджували політику тотальної русифікації на території України та захищали права на національне утвердження всіх народів, насамперед виступали за суверенітет і утворення української державності. У цьому вбачаємо фінальний виток у формуванні української національної ідентичності під час панування радянського тоталітарного режиму. Хоча учасники всіх дисидентських течій призвели до утвердження незалежності сучасної України, саме націоцентричні дисиденти, підкріплювали утворення державності на засадах української національної ідентичності.

Слід зауважити, що дисиденти постійно потерпали від своїх національних ідей. Окрім вже згаданих заслань та таборів суворого режиму, до учасників дисидентського руху застосовували новітній метод «каральної психіатрії». Дослідниця І. Широкова зауважує на таких медичних формулювань, які дописували дисидентам у медичні картки: «...«паранояльні реформістські маячні ідеї», «некритичне ставлення до власного ненормального стану (позиції)», «резонерствує», «погана адаптація до соціального середовища», «ревізіонізм марксизму-ленінізму»» [74; С.35]. З'являється новий і неправдивий

діагноз –«шизофренія уповільненого протікання» або, в народі, «млява шизофренія». Таким чином, дисидента, який розумів важливість самоідентифікації через критерії націотворення, досліджував історію власного народу і був схильним до використання власних традицій та національної мови, прирівнювався радянською тоталітарною верхівкою як неадекватна людина, що загрожувала поваленню радянського типу мислення в інших громадян «союзу». Так, відомий дисидент, колишній генерал-майор радянської армії та один з засновників УГГ, потрапив до лав каральної психіатрії за відстоювання прав народів [14].

Отже, тодішні дисиденти, врешті, перемогли тоталітарну машину і принесли Незалежність на територію України. Але, головним чином, вони яскраво вплинули на вектор поширення української національної ідентичності (зауважимо, що на території радянської України існували і єврейський дисидентський рух, кримськотатарський рух тощо, але дослідження аналізує саме витoki впливу української складової на національну ідентичність спільноти). Саме дисиденти почали впроваджувати у масову думку недоречність співіснування тоталітарного режиму і національного єднання. Українські дисиденти активно досліджували поняття історичної пам'яті не як імперського чи радянського міфу, а як української складової національної ідентичності. Тому, можна вважати, що їхній внесок відчутний і сьогодні, адже колишні дисиденти, незамордовані таборами і божевільнями, продовжують працювати на користь розвитку української національної ідеї.

Розглянувши дисидентський виток руху української інтелігенції та їхній внесок у розвиток української національної ідентичності, переходимо до сучасного етапу розвитку літературознавчої та наукової спільноти.

2.3 Літературні здобутки на межі тисячоліть: від Незалежності до повномасштабного вторгнення.

Активна дисидентська протидія тоталітарному режиму радянського союзу призвело до того, що перші здобули свободу і незалежність України. І

якщо шістдесятництво та дисидентство формували свої світоглядні позиції навколо української традиції як одного з головних інструментів досягнення спільної згоди між громадянами, то літературний процес на межі тисячоліть характеризується новим поглядом на поняття української національної ідентичності. В умовах свободи від цензури та критики, переслідувань влади, сучасники незалежної беруть від шістдесятників теорію пошуку людської місії у світі, а від наступних дисидентів тяжіння до пошуку справедливості і переосмислення української національної ідентичності у сучасному глобалізованому світі. Дослідженням розмежовуємо періоди Незалежності і повномасштабного вторгнення, адже вплив цих епох по-різному сприймався українськими лідерами думок.

Важко з'ясувати, відколи правильним буде характеризувати початок літературних праць періоду Незалежності. Стандартизована наукова думка наголошує, що дану епоху слід розглядати саме від фактичного виходу України з союзу. Але вчений Я. Поліщук вважає, що літературна границя починає свій відлік у роботі дисидентів: «...у художній літературі нові тенденції спостерігаємо вже наприкінці 1980-х років... Народження нового не буває блискавичним, тому процес творення літератури Незалежності розтягнувся на роки й навіть десятиліття» [47]. Загальний або світовий постмодернізм почав розвиватися у середині ХХ століття, але, очевидно, на територію сучасної України дійшов набагато пізніше, як зауважує Я. Поліщук.

Цікавим для нашого дослідження виявилось відеоесе українського літературознавця, філолога М. Нестелеєва, який розглядає явище українського постмодернізму як зовсім окремішнього від постмодернізму загального. Науковець зауважує на ракурсах українського постмодернізму: генераційного (тобто хронологічний відлік від моменту початку публікування певних авторів, але на нашу думку цей ракурс є неповним, адже деякі постмодерністи беруть витоки своєї творчості від сімдесятництва (Київська школа), вісімдесятництва тощо., а генераційний ракурс концентрується саме на рамках, де одне покоління чітко відмежовано від іншого); географічного (житомирська школа, харківська

школа, донецька школа з журналом «Кальміус». Та за думкою дослідника, цей ракурс не може повноцінно описати український постмодернізм); топологічний; дискурсивний (значно вузьке коло наукового дослідження); стильовий (він є допоміжним у нашому дослідженні, адже такий ракурс дозволяє говорити про народницький стиль або стиль національного характеру) [26].

На нашу думку, постмодернізм як течія переосмислення функції національної ідентичності слід розділити на 4 етапи с такою хронологією:

1. Від середини 80-их років ХХ століття, до середини 90-их років ХХ століття, що характеризується різким піднесенням національної ідентичності у публічному просторі через отримання статусу незалежності держави.

2. Від середини 90-их років ХХ століття до Євромайдану, який реалізується через формування нового типу ментальності українців через низку економічних та соціальних проблем, відчутний спад національної ідентичності через популярність серед молоді «російського» тренду.

3. Від лютого 2014 року (як результат подій на Євромайдану) до початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, що розкривається повторним зародженням і розвитком національної ідентичності як інструменту захисту національних кордонів держави.

4. Воєнний період від 2022 до нинішнього часу, що характеризується глибоким дослідженням понять історичної пам'яті та української традиції як чинника формування української ментальності на супротив російській агресії.

Характерною для цієї (постмодерної) культурної епохи є наявність відкритого дискурсу, що варіюється який варіюється в залежності від політичних поглядів письменника та, звісно, обставин написання твору. Цей напрям неоднозначний тим, що багатогранність тем для дискурсу наштовхує сучасного письменника шукати нові шляхи його втілення у літературний світ. Для постмодерну стрижневим є синтез різних жанрових форм та композиційних

особливостей, притаманна переоцінка класичної літературної прози та її функцій.

Сучасний український постмодерніст схиляється до переосмислення функцій національної ідентичності, він розглядає це явище як дотичне до формування ідентичності індивіда загалом. Звісно, іноді така внутрішня дискусія виливається у текстовий дискурс, де українська національна ідентичність наявна не в усіх героїв прози (така неоднозначність зустрічається саме у прозових творах, зазвичай, романах, адже центром подій є шлях людини до прийняття себе як частини певного колективу, що важно зобразити у поетичних, коротких формах). Якщо період дисидентського руху характерний політичними палімпсестами, творами, що критикують дії радянської влади, то постмодерністи буквально зображають боротьбу з наслідками складного періоду на зламі тисячоліть.

На жаль, споглядаємо на поступове згасання явища національної ідентичності, адже сучасні митці розглядають проблеми формування колективної дійсності через: економічні кризи, різкий перехід від тотального цензурування до словесної та діяльнісної свободи, питання функціонування української мови в суспільстві, зміна формату інституту родини тощо. Вчені М. Алексієвець та М. Юрій у дослідженні української постмодерної культури, підсумовують: «Український постмодернізм ... запропонував новий підхід в пошуках смислів та принципів прийдешньої культури, сприяв виробленню нового цілісного, хоча й іронічного, погляду на світ, сприяв пошуку нового стилю життя, розв'язанню проблем самоідентифікації, самоствердження» [1; С.5].

У літературної постмодерністської плеяди з'являється можливість писати про українське життя зі всіма його недоліками, починаючи від проблем професійної реалізації до процесу усвідомлення своєї національної ідентичності. У цьому можна знайти логічне пояснення: доросла генерація, яка втратила ціннісні орієнтири на «комуністичне майбутнє» і підростаюче покоління, яка піддається тренду на русифікацію як маркеру «престижності». Фактично, люди

більше не зацікавленні у національному гаслі української єдності, адже Україна і так вже здобула незалежність, а як «молода» держава—вона зіштовхується з низкою економічних проблем, які більшість європейських країн пройшли вже у середині ХХ століття, розібравшись з наслідками Другої світової війни. Звідси зростає популярність бульварних романів, які раніше нечасто друкувалися через цензуру; детективних романів тощо. Така різножанрова палітра зумовлена тим, що масова література потребує нових форм, адже всім відомі жанри викликають ефект передбачуваності тексту.

Хоча важливо відзначити вплив періоду Майдану на формування писемної думки постмодерністів. Так, вчена Л. Іваннікова, у дослідженні фольклорного дискурсу Євромайдану згадує: «...люди, що стояли під сценою, скандували ті слогани або слова, які зі сцени виголошували виступаючі. Багато слоганів іще було з попереднього Майдану 2004—2005 року» [21; С. 1319]. У цьому ж дослідженні, вона розділяє майданний (народна назва) фольклор на дві категорії:

1. Побутова категорія у житті протестувальників. До цього блоку Л. Іваннікова відносить: барикади, намети, станції Київського метрополітену, малі сцени тощо.
2. Велика сцена, звідки думки оприлюднювались у вигляді народних слоганів, плакатів, переосмислених народних українських пісень.

Загалом, вчена згадує величезну кількість і рок-гуртів, які виступали на підтримку протестувальників. Тому, майданний фольклор як феномен у галузі української національної ідентичності змінив ціннісні орієнтири сучасних постмодерністів і вчених-істориків, отже зараз пересічна людина може ознайомитися з такими творами: роман-реквієм В. Базова «Армагедон на Майдані», антологією «Україна-Європа» В. Красовицького, збіркою оповідей «Євромайдан. Звичайні герої» Н. Гук тощо.

Важким для української історії і постмодернізму етапом стало повномасштабне вторгнення і посягання російської федерації на державні

кордони України. З цього моменту, можна вважати, що вже не тільки літературний доробок авторів (не тільки Донбасу, а й України загалом) перекваліфікувався у воєнний нон-фікшн (жанр, який зосереджений на документуванні певних подій без авторських вигадок і ремарок), а й людський досвід зіткнувся з тим, що національна ідентичність як основний компонент незалежності держави, потребує всесвітнього визнання її української складової. За даними ZBRUC вже на 2020 рік на воєнну тему написано близько 660 книг, 146 з яких належать ветеранам АТО [6]. Станом на 2023 рік, за даними VILLAGE кількість збільшилася до 1500 видань, 250 з яких—авторства сучасних військових ЗСУ (Ю. Гудименко, А. Кириченко, В. Маркус, О. Терещенко, В. Пузік тощо) [24].

На сьогоднішній момент, ідейним натхненням для сучасних постмодерністів (або за думкою деяких літературознавців постпостмодерністів) став Донбас. Не тільки тому, що болюча для українців тема є популярною, фактично, сучасне суспільство, яких не торкнулася війна від 2014 року, почало розуміти важливість вивчення власного культурного надбання. Національна ідентичність як фактор єднання переживає новий виток розвитку як у момент здобуття Україною незалежності у 90-их роках ХХ століття. Письменники все більше розповідають про пережиті ними події, присвячуючи цілі збірки та антології. Можемо спостерігати і за зародженням жанру роману-щоденника, найпопулярнішим з яких є щоденник цивільної мешканки Маріуполя Надії Сухорукової про події, які вона та її рідні пережили під час окупації міста навесні 2022 року – «#Маріуполь#Надія».

Воєнна література започаткувала остаточне придушення такого поняття як «радянська ментальність» або «радянська ідентичність» у більшій мірі не для самих жителів регіону, а для всієї країни загалом, адже велика проблема коїться у тому, що Донбас сприймається доволі стереотипно. Науковець Я. Поліщук про це пише: «Його (Донбасу) стереотипний образ пов'язано з найміцніше вкоріненим типом радянської цивілізації, що існувала в системі власноруч

витворених мітів (міт про героїчну працю шахтарів – наріжний у цьому випадку)» [46].

Слід наголосити, що розвіяння стереотипу про Донбас тільки відносно нещодавно почало набирати таких обертів, тому наше дослідження спрямоване на аналізування творчості українського письменства саме з цього регіону, а отже, важливий етап роботи виділяємо окремим розділом.

Висновки до розділу II

За результатами дослідження, ми дійшли таких висновків:

- Вплив шістдесятництва на розвиток літературного процесу на території радянської України пов'язаний з їхнім використанням української національної ідентичності як складової формування світоглядної поетичної думки. Шістдесятники проводили активну роботу над дослідженням власної історії та одні з перших звернулися до проблеми збереження історичної пам'яті про репресованих радянською машиною політичних в'язнів. Хоча наприкінці 60-их років ХХ століття культурні діячі були під відкритою забороною і переслідуваннями—це не завадило їм працювати на розвиток української складової національної ідентичності.
- Дисидентський рух мав багато течій і напрямів, але наголошуємо саме на українському русі, де панували течії правозахисного, релігійного та національно-орієнтованого дисидентства. Складно визначити і час початку дисидентського руху, адже уся історія знаходження української землі у лапах радянської тоталітарної машини супроводжувалася активною протидією громадськості. Період від середини 60-их років ХХ століття характеризується агресивною реакцією системи на дослідження дисидентами власної національної ідентичності. Але з огляду на всі події, рух продовжував свою роботу над поширенням ідей української національної ідентичності як складової незалежної не від кого держави зі своєю ментальністю, традиціями та історією. Загалом, дисидентський рух

започаткував правозахисну парадигму національної ідентичності, що дає підстави вважати їх (дисидентів) як практиків національного єднання. Література тих часів формується на різкій критиці влади та бажанням дослідити своє минуле, гідності за етнічне походження та хоробрості під час розповсюдження «інакодумних» екземплярів.

- Постмодерний період на території вже незалежної країни розпочався набагато пізніше, аніж в усьому світі, що зумовлено перебуванням в обставинах, які ретельно вивчали наявність неприйнятної «повістки». Характерним для постмодерної плеяди письменників є наявність кількох ракурсів за якими визначають твори постмодерністів та етапів, на яких по-різному реагують і висвітлюють тему національної ідентичності. Через популяризацію російської мови після отримання незалежності та розповсюдження стереотипу про Донбас як виключно радянський простір з такою ж ментальністю, сучасні митці зіткнулися з проблемою функціонування і популярністю української мови у своїх творах. Події Євромайдану дали змогу науковцям відзначити появу майданного фольклору, який є чинником української національної ідентичності. повномасштабне вторгнення значно поширило попит на воєнну літературу як на інструмент переживання досвіду авторів, велика частка яких або є військовослужбовцями, або були реальними свідками подій. Найуживаніші прозові жанри, які зображають воєнне тло: роман-щоденник, нон-фікшн.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ ПИСЬМЕННИКІВ ДОНБАСУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

3.1 Василь Стус

Одним з найвідоміших шістдесятників, а згодом і дисидентом дослідники вважають Василя Стуса, який більшу свого життя прожив на території сучасного Донбасу. Вся його творчість узагальнюється як маніфест до української культури та боротьбу за її незалежність. Дослідниця А. Забаренко зазначає: «...проблематика творчості Василя Стуса відображає його соціальну свідомість, політичну активність ... він був голосом своєї епохи, який висловлював проблеми і надії свого народу» [18; С. 61].

Не можливо не погодитися з тим, що В. Стус як дисидент, а в першу чергу громадянин з українізованою свідомістю турбувався проблемою занепаду української ідентичності у суспільстві, тому його протидія тоталітарній системі розгорталася на тлі розвитку і поширення українського культурного простору. Вірш зі збірки «Круговерть» просякнутий тематичними мотивами епохи шістдесятництва, де фігурують такі теми: милування естетичною складовою весняного пробудження як мотив розквіту української національної ідентичності; дослідження власної історії та занурення у спогади як об'єднавчого чинника; використання узагальнених і переосмислених українських образів і жанрових одиниць. Детальніше розглянемо як письменник зображав Донбас, який називав своєю малою Батьківщиною:

*«День гойднувсь і згас.
А ти гориш, ти твориш, вічно поривний,
о залізобетонний мій Донбас» [61; с. 10]*

Таким чином Донбас розглядається автором як нових осередок життя творчого (велика частка захисників української культури походить саме з цього регіону) і, важливо наголосити, незламного, адже епітет «залізобетонний Донбас» розглядається літературознавцями не буквально, а більш ефемерно до розуміння фактичної стійкості перед русифікацією (у той час на території

ззначеного регіону діяла політика хрущовської русифікації, яка запроваджувала російську мову як єдину «правильну мову» у культурному і робітничому середовищі).

Роль Василя Стуса у житті літературного процесу розвивається як за шістдесятницьким вектором роботи, який характеризується більш естетичним світоглядом поета на національну ідентичність, так і за дисидентським рухом як політичного дискурсу незалежності і гідності. Василь Стус розумів, які ризики пов'язують дисидентів у протистоянні тоталітаризму як головного елементу національного гноблення, тому коли автор дізнався про смерть близької подруги-шістдесятниці (А. Горської, яка була членом комісії у засвідченні радянських злочинів проти людства у 30-их роках ХХ століття у Биківнянському лісі), на похороні під час своєї промови зачитує такий вірш:

*«усім нам смерть судилась рання,
бо пізня суджена мета.» [63]*

Цими рядками В. Стус ніби підсумовує шлях кожного дисидента, який займається дослідженням української культури, але якщо проаналізувати метафору «пізня суджена мета», то її можна розглядати як жертвність на шляху до величної мети. Загалом рядки суголосні з деякою екзистенціальною саморефлексією автора, який підкреслює трагічний національний досвід для всіх, хто був свідком оголошення вірша і для нащадків.

Важливо наголосити на боротьбі Стуса проти русифікації у східних навчальних закладах; під час навчання він свідомо відповідав виключно українською мовою та розвивав «тренд» на читання українських класиків. Для дослідження виокремлюємо кілька віршів з двох збірок, які були укладені під час активної боротьби за національну ідентичність і утвердження незалежності України. Проаналізуємо вірш зі збірки «Палімпсести»:

*«Торуй свій шлях —той, що твоїм назвався,
той, що обрав тебе, як побратим,
до нього змалку ти заповідався,*

сумним осердям, поглядом сумним.» [62; с.11]

Якщо говорити про ліричну складову даного відрізка, то можна віднайти певний портрет ліричного героя, який ніби сам собі декламує триматися свого вибору, незважаючи на випробування долі. Та якщо звернутися до хронології, то можна віднайти національну парадигму. Збірка була написана під час заслання Стуса до робітничого гуртожитку Магаданської області (весна 1977 року- літо 1979 року), яке він отримав за «антирадянську агітацію та пропаганду».

У Мордовії Василь Стус переживав складні часи, борючись з наслідками своєї свідомої громадянської позиції. Тому вірш «Терпи—терпець тебе шліфує»— звернення ліричного Стуса не до себе, а до друзів-дисидентів, щоб вони продовжували займатися справою життя—захищати українську культуру від радянських посягань. Наступний аналізований відрізок належить до збірки «Веселий цвинтар» (якщо уважніше придивитися до назви, то можна помітити наявний оксюморон, який поет використав як аналогію до радянського гасла «дружби народів», що насправді розшифровується як «тюрма народів»):

*«О, він горів, як порося, смалене примусом,—
налетів на людей, що культурно собі стояли
в черзі за цитринами,
На щастя десь узялося кілька міліціонерів,
одразу вкинули його в машину
і помчали в бік Лук'янівки.
А черги ми таки достоялись.*

Аякже: що то за святковий стіл без цитрин?» [60; с.19]

Вірш був написаний, за свідченнями близьких автора, одразу після того як радикальний дисидент та воїн УПА, Василь Макух здійснив акт самоспалення під гаслом: «Хай живе вільна Україна!». Василь Стус був вражений не стільки жертовністю чоловіка на шляху до утвердження національної свободи держави від радянських «окупантів», скільки відсутньою реакцією людей на цю подію, що повністю виходило від розуміння самим поетом ідею гуманізму. Він це

розумів як наслідок планомірної радянської пропаганди, де почуття колективної єдності нівелюється поняттям «кожен сам за себе».

*«Зазираю в завтра—тьма і тьмуца,
тьма. І тьмуца тьма. І тьмуца тьма.
Тільки чорна водь. І чорна пуца.» [60; с.33]*

Цими рядками автор зобразив своє бачення тоталітарного режиму на території України. Він розумів, що з такою системою майбутнього в Україні не може бути, не говорячи про утвердження національних традицій та гідності за інших діячів, котрі відстоювали українську національну ідентичність.

На прикладі Василя Стуса доходимо висновку, що розвиток української складової ідентичності може розглядатися не тільки як утвердження певних символів чи стереотипів про певний період історичної пам'яті. Стусівська боротьба за власну ідентичність—це комплекс заходів, які спрямовані на пробудження критичного мислення співгромадян, осмислення жахів перебування у середині тоталітарної системи. І хоча Василь Стус загинув за свої принципи, він залишив вагоме надбання для нащадків, яке репрезентує не тільки чинники і символіку національної ідентичності, а й важливість її дослідження та консервації історії боротьби за українську державність з радянським режимом.

3.2 Григорій Тютюнник

Хоча історія Г. Тютюнника починається на Полтавщині, але дитинство і юнацькі роки автор провів на Донбасі. Історія Григора Тютюнника як борця за українську мову наскрізною ланкою проходить через все його життя. Борцем з тоталітарною системою автора назвати не можна, але його творчість була за межами радянського канону, що викликало численну критику Тютюнника у газетних виданнях, тому, вочевидь, його можна назвати літературним дисидентом. Перші твори автор писав російською мовою, хоча за деякими спогадами сучасників Тютюнника і його свідченнями, на його світогляд вплинув саме старший брат Григорій і роман «Вир».

Після смерті брата починає писати виключно українською. Батька Григора було репресовано за «антирадянську агітацію», відправлено до сибірських таборів, звідки він не повернувся (цьому етапу Г. Тютюнник присвятив новелу «Три зозулі з поклоном», яка контекстуально засвідчує тяжке і пригнічене національне становище суспільства через лінію кохання двох жінок, які чекали політв'язня з Сибіру).

Тематиці зросійщеного суспільства на Донбасі присвячено кілька новел, під час дослідження обрано оповідь «Оддавали Катрю». Важливо наголосити, що у новелі яскраво зображене саме географічне тло, з яким порівнюють тогочасний навмисно русифікований Донбас.

Якщо звернутися до рефлексії автора над складним культурним середовищем, у якому опинилось суспільство на тогочасній Донеччині, то новела «Оддавали Катрю» у порівнянні полтавського села і урбанізованого Донбасу видно неозброєним оком. Автор не сприймав систему у якій він жив і працював, тому на прикладі життєвої обставини вже немолодої жінки (хоч головній героїні у новелі було близько тридцяти років, та за тодішніми мірками, у неї були доволі малі шанси на влаштування сімейного життя, тим паче, навіть у 60-их—70-их років ХХ століття, вагітність без наявності чоловіка вважалося ганебним), змалював усю відразу до вимушеного одруження.

Вже на перших сторінках новели Тютюнник зображає комплекс меншовартості Катрі (головної героїні), яка боїться, що її наречений (карикатурний образ якого Г. Тютюнник продемонстрував на прикладі русифікованого українця) сприйматиме жінку як «селючку»: «Він нічого...Ви, як він приїде, недуже з ним розбалакуйте, бо ще щось не так скажете...» [64; с. 4]. Катря відмовляється від традиційного українського весілля, обрядів, які використовували у її селі (на Полтавщині) на користь «сучасній» радянській реєстрації шлюбу.

Апогеєм авторського письма стає сцена, де наречений зневажливо ставиться до родини жінки, кривить обличчя і розповідає, що у місті такі традиції виглядатимуть ганебно: «Навіщо ця комедія? — невдоволено шепнув молодий

Катрі на вухо. — Зібрались би родичі, скромно, тихо...» [67; с. 16]. Цікавим є використання автором народно-пісенної творчості, яку виконували родичі Катрі на весіллі, акцент на традиційному вбранні молодої тощо.

Фінал новели пронизує чутливою сценою, де головна героїня усвідомлює, що покидає рідний дім і ніби відрізає свою ідентичність, переходячи на радянський лад, разом з вже чоловіком: «а коли хутора не стало видно, схилилася чоловікові на груди й зааніміла, тільки плечі їй дрібно тремтіли» [67; с. 27].

Отже, можна говорити про те, що Г. Тютюнник звертався до наслідків індиферентності до національної ідентичності. Порівнюючи: Полтавське село, де ще залишилась певна обрядовість і Донбас, традиції якого були фактично заборонені; Катрю та її зовсім безликого чоловіка, який не розумів і не підтримував тяжіння родичів до проведення весільних обрядів, традиційного українського одягу тощо—автор навмисне залишив місце для рефлексії читача. Можливо, у порівнянні з іншими дисидентами, вклад Тютюнника виглядає недостатнім, але його життя та творчість повністю не відповідали тоталітарній повістці. Письменник досліджував вплив нової радянської ментальності і протиставляв їх українське культурне надбання.

На нашу думку, новела «Оддавали Катрю» має розглядатися дослідниками як твір, який поетично, але чітко визначає важливість зберігання унікальних українських традицій як складової щирої нації.

3.3 Володимир Сосюра

Для більшості пересічних людей, постать Володимира Сосюри—спірна. Звісно, з шкільного курсу української літератури дізнаємося про його програмовий вірш «Любіть Україну!», величезний пласт інтимної лірики і, навіть, радянські поетичні знахідки. Та якщо звернутися до історіографії, стає зрозуміло, що він (В. Сосюра), не тільки є жертвою радянського терору, а й на початку своєї творчої кар'єри був людиною з фактично несформованою світоглядною позицією. Хоча творчість В. Сосюри дослідники відносять до

епохи «Розстріляного Відродження», але його внесок у розвиток шістдесятництва заслуговує на окремий розгляд поетичного доробку.

Першою автобіографічним романом автора була «Третя Рота» (зауважимо, що у повному обсязі він був виданий після смерті автора у 1988 році, тому неможливо судити про авторський «комуністичний» світогляд, адже враховуючи рівень цензури і «підходящу» біографію самого Сосюри— підтасувати факти на користь тодішньої влади було вкрай вигідним). Якщо розглядати автобіографічне тло (події відбуваються у більшій мірі на Луганщині, автор народився у Дебальцеве), то можна дізнатися про його активну участь у революційних подіях 1918-1920 років, з приводу цього, вчена В. Краснікова, аналізуючи історичне минуле, зображуване молодим Сосюрою пише: «...В. Сосюра звертався не до замовних тем, а до того, що йшло від серця, що він вважав вартим уваги, і не за усталеними зразками, а за покликами серця й сумління, які самі поєднували слова, фрази у поеми і романи» [28; С. 66].

Проте, дійсно можна говорити про деяку ідейність В. Сосюри, адже центральною темою роману є боротьба Сосюри у складі червоної армії, та події, про які пише автор, припали на його юність, тому стає зрозумілим, що розглядання юнацьких творів В. Сосюри через парадигму «радянського митця»—є недоречним. Звертаючись до поняття національна ідентичність, виокремлюємо етап «юнацької» або «підліткової» ідентичності, яка характерна широким спектром вибору трактування власного «Я» у соціальному контексті. На цю тему автор пише поему «Два Володьки», де ліричний герой знаходиться у фізичному стані роздвоєння особистості, процитуємо (зауважимо, що поема (її «повна версія») також редагувалася, тому можна знайти таку варіацію як «націонал-більшовик» [9]):

*«Рвали душу мою
два Володьки в бою,
і обидва як я кароокі...
—рвали душу мою
комунар
і*

націоналіст...» [57; с.77]:

Як відомо, В. Сосюра ріс за межею бідності, юнацькі роки, як вже згадано раніше—перепали на події революції і закріплення позицій комуністів на території тогочасної України. Справжнім «ідейним комуністом» Сосюру назвати не можна, адже після репресивних заходів 30-их років ХХ століття, спрямованих на повалення його образу як українського поетичного лідеру думок, повністю встановили світоглядну позицію автора.

Програмовий вірш «Любіть Україну!» довгий час вважали одою до братського союзу, але, наголошуємо на тому, що після публікування вірша (вперше був опублікований у журналі «Звезда» російською мовою у перекладі О. Прокоф'єва, а потім вже у газеті «Київська правда» в оригіналі [79]), згодом виходить розгромна стаття, де автора засуджують у «буржуазному націоналізмі», радянська влада змушує замінити цілий відрізок, пропонуємо порівняти:

Радянська версія:

*«Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.» [57, с. 100]*

Оригінальна версія:

*«Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
розвіяний в полі вітрами...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.» [34]*

На прикладі переробленої частини вірша, можна побачити як радянська влада свідомо знищувала почуття національної ідентичності в українців. Адже таким чином, у переробленому варіанті поезії, Україна постає не самостійною одиницею—ніби існувати як «повноцінна» держава, яку можна і треба любити,

тільки коли вона консолідована з іншими «братніми народами», тобто відчутне формування комплексу меншовартості. Та головним акцентом залишається оригінальні строфи, у яких Сосюра-націоналіст наголошує на тому, що без розуміння української національної ідентичності людина не може існувати. З точки зору психологічної теорії нації пояснюється тим, що індивід, у першу чергу, є частиною соціуму, без якого він не може існувати.

Слід згадати і вплив особистого життя письменника на його творчість, адже за деякими роздумами дослідників, саме воно (його шлюб з другою дружиною) вплинуло на раптове згасання Сосюрівського потенціалу. Друга дружина, Марія Сосюра, за дослідженнями історика Е. Андрющенка, укладені у книгу «Архіви КГБ», була шпигункою МГБ і начебто компрометувала чоловіка, який опинився під прицілом радянських служб через надто сильну любов до України. Жінку засудили до 10 років таборів строго режиму (через те, що вона розкрила знайомим своє положення, що є порушенням «державної таємниці»), що сильно вдарило по самопочуттям поета. Історик пише: «Поет перші дні не знаходив собі місця...Сусіди стали помічати на його обличчі апатію...», а коли Марію звільнили, поет одразу розлучився з третьою дружиною (під час «відсидки» М. Сосюри, поет одружився на молодій дівчині, щоб пережити власну трагедію) і забрав колишню дружину (Марію) додому: «... Син в інтерв'ю згадував, що батько ніс маму додому на руках» [2; с. 118].

По-перше, за свідченнями близьких поета, він важко пережив фактичну зраду дружини, яка доповідала про поетове життя МГБістам, тому він боявся, що надмірний націоналізм, у якому його звинувачували радянські колеги, приведе його до такого ж становища як і другу дружину. По-друге, попередні репресивні заходи, публічне вибачення за власну позицію та заборона друку майже до кінця 1950-их років сильно вплинуло на психологічний стан вже немолодого письменника.

Проаналізувавши поетичний доробок В. Сосюри, можна побачити як його власний приклад зображає градацію людини від перших кроків до рефлексії над своїм світоглядом до остаточного утвердження закріплення почуття власної

національної ідентичності як складової цілої мозаїки українського культурного фронту.

Хоча, на сьогоднішній день, письменника вважають дещо імпульсивним (це пов'язано з трактуванням його психічного стану, який не є остаточно підтвердженим, адже свідчення зберіглися тільки від першої дружини Сосюри, яка була ідейною комуністкою, про що пише чоловік у своїй «Третій Роті»), але у цьому вбачаємо поетичну щирість людини у вболіванні за долю України, враховуючи воєнне минуле Сосюри. Тяжкий життєвий шлях В. Сосюри зумовив його припинити активну письменницьку діяльність. Тому у сучасній літературознавчій науці слід розглядати поета не як «продукт Донбаської радянської якості», а як справжнього українофіла, який пройшов тривалу путь до розквіту української національної ідентичності у своїй ліриці, на жаль, за що і був покараний радянською владою.

3.4 Олекса Тихий

Олекса Тихий заслуговує звання видатного вчителя, публіциста, філософа та члена-засновника Української Гельсінської групи, який народився і працював на Донеччині. Сучасники публіциста зауважують на його майстерності у викладанні одразу кількох дисциплін, до яких входили: українська мова, загальна історія, біологія, фізика тощо. Будучи обдарованою особистістю, яке все своє життя провів у русифікованому середовищі, він як ніхто розумів важливість навчання нової генерації українській мові і культурі. Відзначається, що О. Тихий активно розвивав питання щодо вивчення культури національних меншин на території радянської України та викладання їхньої рідної мови (зі статті «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області»; одна зі статей, за яку автор отримав 10 років таборів суворого режиму та 5 років заслання у 1977 році). Для дослідження виділяємо збірник статей та листів О. Тихого, укладених у 2009 році у книзі «Не можу більше мовчати».

Майже все свідоме життя Олекси Тихого супроводжувалося ув'язненнями, судами, позбавленням громадянських прав і протестів. Тодішня

радянська влада примушувала О. Тихого мовчати, тому після чергового звільнення від табірних робіт, наклала заборону на викладання у загально-освітніх закладах. Згодом, Тихий все ж таки вибрав право викладання у школі, але тільки точних наук, де не було ідеологічної складової, через яку О. Тихий міг влаштувати дискусію під час занять., а у 1975 році, публіцист стає одним з підписантів Гельсінських угод, і будучи членом УГГ відкрито виступав з доповідями про приниження української національної ідентичності радянським союзом, через що був засланий у концтабір, де після серії протестів (голодувань) помирає.

Звертаємося до статті «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», у якій автор висвітлює проблеми пригніченого становища української національної ідентичності: «...Дружба ґрунтується на взаємній симпатії, взаєморозумінні, взаємодопомозі. Чи можна говорити про дружбу, коли значна частина вчителів області зневажливо ставиться до української мови, дивиться на українців як на щось відживаюче, неповноцінне, не вчить їхньої мови, не боліє за їхнє теперішнє та майбутнє, а навпаки, заохочує українців до асиміляції, денационалізації чи, як іноді говорять, злиття націй...» [66; с. 12].

У цьому висловленні автор звертає увагу на невідповідність радянських освітніх законів, які були спрямовані нібито на «рівноправне» становище всіх народів, хоча тоталітарна система готувала фундамент для залучання на території радянської України російської національної ідентичності. Принциповість О. Тихого полягала у правозахисній роботі щодо утвердження та поширення використання української складової для розвитку ключових компетентностей у вільному володінні державною мовою та здатності спілкуватися рідною мовою, що відповідає вчительським завданням у сучасній школі формату НУШ.

Українська національна ідентичність для публіциста відіграє роль, у першу чергу, культурної освіченості, яка напряду реалізується саме під час навчання у школах та наступних навчальних закладах (училища, університети тощо). Для підтвердження цієї парадигми, О. Тихий послуговується відомими

борцями та популяризаторами української мови, такими як: М. Вовчок, Т. Шевченко, М. Коцюбинський, Л. Українка тощо. У редакції «Радянська газета» вчитель пише: «Установи та підприємства послуговуються тільки російською мовою. Отже, практично проводиться дискримінація українців Донеччини і, звичайно ж, це веде до зниження рівня культури, моралі» [66; с.24].

Програмовим можна вважати есе Тихого «Думки про рідний донецький край», де автор з соромом засвідчує важливу істину: доцільний розвиток національної ідентичності є успішним тільки за умови активної підтримки всіх членів громади, а особливе місце займає залучення самих вчителів: « Не вина, а біда простих людей (тобто працюючих робітників та селян), що з їхньої волі чи мовчазної згоди знищується українська мова та культура на Донеччині. Не біда, а вина кожного інтелігента, кожного, хто здобув вищу освіту, займає керівні посади, а живе тільки для натоптування черева, байдужий, як колода, до долі свого народу, його культури, мови» [63; с.31].

Звертаємо увагу і на лист до «Голови Президії ВР УРСР», у якому публіцист без страху говорить про недолугість відмовок радянської влади щодо мовної ситуації на Донеччині: авжеж, там українська мова не потрібна за їхніми словами, що примусової асиміляції немає, а уживаність російської мови у регіоні зумовлена не тим, що україномовних вчителів не допускають до викладання, а людина, чия перша мова –українська не може знайти престижного робочого місця. У цьому і відкриваються жахи, які бачив О. Тихий в освітній сфері, на що йому відповіли, що за бажання пошуку української школи—він може відвідати інші області [66].

Цікавою для дослідження роботою О. Тихого вважають «Історична доля України. Спроба узагальнення». У ній автор висловив основні засади національної ідентичності, підводячи до висновків багатолітню наукову працю, яка повністю перекреслює російський наратив про Україну як «щойностворену державу», як невід’ємну складову росії: «Україна – країна з більше чим тисячолітньою історією. Українські племена, нарід, нація від непам'ятних часів мали свою землю (територію), віру, мову, традиції, особливий психологічний

склад, антропологічні ознаки, які відокремлюють їх від інших народів, у тому числі і слов'янських» [66; с.70]. Окрім цього, Тихий дорікає радянській владі за те, що та утримує правозахисників, вина котрих полягає у відстоюванні прав свого народу, захисті рідної мови.

У «Можливих формах опору» радянській русифікації, публіцист пропонує такі норми поведінки: не водити дітей до державних установ, котрі основною мовою навчання обирають російську; замість навчання у зросійщеному вищому чи спеціальному навчальному закладі, віддавати перевагу навчанню за екстерною формою; спілкуватися рідною мовою у побуті і державних закладах; уживати тільки рідну мову, тим самим підкріплюючи уявлення про Донеччину як про україномовний культурний простір; утриматися від відвідування російських бібліотек, стрічок, адже це впливає на розвиток російської культури у новій генерації; відмовлятися від роботи російською мовою у державних закладах (у разі пред'явлення звинувачень у дискримінації російської мови— не давати проти себе свідчень і не боятися покарання за неіснуючий злочин тощо); поважати кожного політв'язня, який поклав життя на захист української культури [66].

Проаналізувавши статті О. Тихого, можна зробити висновок, що його дисидентський рух був націлений на підняття української національної ідентичності у сфері шкільної освіти та робітничого життя. Публіцист відкрито виступав з критикою радянської влади, яка залучала політику асиміляції Донеччини з метою укріплення міфу про «радянську ментальність» регіону. Тихий наголошував, що такий тип ментальності розповсюджувався через пізню реакцію української еліти та спільноти загалом.

Окрім цього, на нашу думку, публіцист зародив новий дискурс національної ідентичності України, який полягає у рівноправному залученні кожного члена спільноти у боротьбі за повагу до національного духу регіону іншими державами. Провівши більшу частину свого життя за ґратами у концтаборах, Тихий не залишив діло свого життя, тому продовжував писати і досліджувати рівень української культури на території сучасного Донбасу. Його

праці відгукуються, особливо, під час повномасштабного вторгнення і можуть бути використані як свідчення проти багаторічної російської практики з приводу усунення української національної ідентичності як складової державності на світовій арені.

3.5 Іван Дзюба

Іван Дзюба, передусім відомий як дисидент і автор відомого самвидату «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Його життя, як і життя багатьох колег-дисидентів пройшло у боротьбі за відстоювання української культури, зокрема на території сучасного Донбасу. Шістдесятник, а згодом і дисидент, юнацькі роки прожив у російськомовному просторі, тому розмовляв російською та закінчив відділення російської філології у Донецьк, проте, у своїй книзі «Спогади і роздуми на фінішній прямій», де публіцист згадував юнацькі роки, писав: «Один час викладав він (викладач літератури у старших класах) і мову, вимагав досконалого знання її, застерігаючи: «Вам мова буде наперекорі». Що означало це застереження, ми не зовсім розуміли. Але до вивчення мови ставилися серйозно, ані тіні неповаги не було; це була наша мова, хоч спілкувалися російською..» [12; с. 80].

Під час навчання в університеті, Дзюба перейшов на спілкування виключно українською, адже на нього напряду вплинула національна ідентичність та важливість свої відповідальності за неї і перед нею: «...Прийшов до цього не через віру в ідіотську тезу, що українська мова на другому місці за милозвучністю після італійської—це все дурня. Через почуття справедливості я до цього приходив. Українською тоді говорив хто? Санітарки, двірники, підсобні працівники. А всі вже ...(інші)... російськомовні. Я відчув це як велику соціальну й національну несправедливість—і це стало ключовим моментом у національному усвідомленні» [22].

Важливо наголосити, що Іван Дзюба як публіцист вивчав творчість своїх сучасників, тому праці і подальше своє життя розмовляв українською мовою. Пересічній людині Дзюба відомий як людина, яка 4 вересня 1965 року на

презентації стрічки «Тіні Забутих Предків» С. Параджанова виголосив промову про хвилю арештів дисидентів за відстоювання українського культурного надбання та дослідження і меморіалізації пам'яті політв'язнів, вбитих у 1930-их роках.

Хоча публіцист відомий як автор багатьох поетичних віршів і праць, які централізують проблему функціонування української мови і розвитку української національної ідентичності перед проблемою русифікації тоталітарною системою, пропонуємо звернутися до передслова у другому виданні фундаментальної роботи «Інтернаціоналізм чи русифікація?», за яку публіцист отримав 5 років ув'язнення у таборі суворого режиму та 5 років заслання, хоча через деякий час його помилували через визнання обвинуваченим своєї «провини» (сучасні дослідники вважають діло Івана Дзюби повністю сфабрикованим; після акту вибачення перед радянською верхівкою, автор продовжив працювати у сфері критики радянських, а згодом й імперських міфів); та книгу «Донецька рана України. Історико-культурологічні есеї» 2015 року, до якого увійшли статті: «Донеччина—край українського слова» 2001 року, «Донецька складова української культури» 2005 року; «Трагедія Донеччини» 2015 року.

У 1998 році, Івана Дзюбу попросили про перевидання його знаменитої роботи, адже «Інтернаціоналізм чи русифікація?» на той момент була видана вже багатьма мовами світу і, тим паче, окремими виданнями, у той час як рідна друкарська сфера могла похизуватися тільки газетним виданням 1990 року [13]. На той момент дисидент не хотів «підіймати» старі теми, адже вважав їх неактуальними у сучасному і глобалізованому, де Україна вийшла на світову арену як незалежна держава. Та після ретельного дослідження і повторного читання власного доробку, він зрозумів необхідність перевидання книги.

Звертаючись до основних проблем, з якою бореться національна ідентичність, автор наголошує на тому, що українське суспільство 90-их років не розуміє доречності уживання української мови як першої основної мови спілкування, мовляв більше 50 відсотків українців російськомовні, тому сучасні

державні «інструменти» (бізнес, державні установи і політичні акти) мають з повагою ставитися до русифікованого суспільства: «...при цьому таких "лібералів" не цікавить ні те, як же воно історично склалося, якою ціною і в який спосіб (люди розмовляють російською) ; ні те, що більшість з отих російськомовних українців відчуває ностальгію за українською мовою, некористування нею відчуває як свій гандж і радо б заговорила нею, якби була в суспільстві сприятлива атмосфера, відповідне позитивне настановлення або потреба» [13]. Крім того, Дзюба відверто дивується наявністю у незалежній Україні поняття «насильницька українізація» (при тому, що майже весь тодішній бізнес, за словами автора, с був орієнтований саме на російськомовний сегмент).

Наступним важливим блоком, який використовує автор у передслові— проблема відстоювання російської мови. Він наводить у приклад цитату заступника ГКУ, що пише про незрозуміле «явище насильницької українізації», адже українська мова (за словами О. Лузана, з якими ми повністю не погоджуємося) ніколи не зазнавала утисків, а російська, навпаки, перебуває у пригніченому становищі. Іван Дзюба наводить низку прикладів (від імперських заборон Петра I до розстрілів україномовних людей в українських містах у 1918-1919 роках), як, очевидно, не сходяться зі словами заступника конгресу. Стає зрозумілим, що І. Дзюба опікувався питанням вживання української мови як одного з головних чинників формування національної ідентичності

Звернемо увагу на статтю «Донеччина—край українського слова», у якій Іван Дзюба пояснює, що тяжіння жителів згаданого регіону до українського слова, це яскравий приклад національного піднесення 20-их років ХХ століття, коли після звільнення від імперського гніту (перед зміною на радянський), українська інтелігенція почала активно розвивати українське слово у газетах, письменники робили Донбас географічним тлом своїх творів тощо. Публіцист згадує і про донбаських письменників, які були викреслені з навчальної програми через занадто відвертий націоналізм, що призвело до: «Йдеться про цілий загублений пласт української культури, українського слова на Донеччині, — а це одна з обставин, що давали змогу і на рівні офіційної політики, і на рівні

обивательської думки створювати враження, ніби Донеччина — «русскоязычный регион», втрачений для української мови.» [11, с. 14].

Автор розглядає радянські репресії як акт свідомого знищення української національної ідентичності, з метою прищеплення нової й чужорідної культури та менталітету. Згадані й донбаські письменники, які встигли залишити країну і не стати частиною «червоної» статистики тоталітарної системи (В. Гайворонський, Е. Андіївська, В. Бендер тощо), вони, на думку публіциста, є важливою складовою українського суспільства, адже їхня робота на користь української нації виступає і своєрідною проекцією для розуміння скрутного становища української культури іноземцями. Аналізуючи творчість письменників українського дисидентського руху, автор пише: «...своєю громадською поведінкою вони стверджували незалежність і відданість ідеї політичного та духовного відродження України» [11, с. 16].

Важливими для нашого дослідження є висновки до статті публіциста, що, окресливши тривалий період піднесення і заборони українського слова, звертається до науковців з таким твердженням: « (донбаські письменники) дали мені непомітний перший поштовх і привід задуматися про Україну і про мій шлях до неї, що...привів мене до самоусвідомлення. Це — про роль літератури й літераторів у підтриманні національного життя» [11, с. 16].

Таким чином, схилиємося до думки, що Іван Дзюба зробив великий науковий крок вперед у літературознавчій науці. Сучасним дослідникам більш притаманне вивчення «київської школи» поетів, що є логічним, адже доволі кропітка і смілива робота була пророблена столичними письменниками на шляху до визначення ланки «я—українець», але донбаські письменники також мають бути вивченими на такому ж рівні.

У цьому Дзюба виступає як науковець-новатор, хоч і не дивно, що він описує себе, товаришів, ідейних українських натхненників у такому контексті. Та без такої фундаментальної роботи над дослідженням явища української ідентичності на Донбасі, можна було б погодитися з думкою про навечно втрачений український простір.

3.6 Любов Якимчук

Сучасна ланка постмодерністів, які займаються захистом української культури, входять багато жінок з власним, унікальним стилем написання творів. Любов Якимчук— українська письменниця, сценаристка і культурна менеджерка родом із Первомайська Луганської області. Авторка збірки «Абрикоси Донбасу».

Об'єктом дослідження української складової національної ідентичності у літературному доробку Л. Якимчук обрано збірку поезій «Абрикоси Донбасу», яка вийшла друком у 2015 році. Але аналізуємо саме друге видання 2023 року, у якому міститься авторське передслово, де письменниця описує ситуацію з проявами української національної ідентичності у суспільстві.

Передслово до книги не тільки дає змогу читачеві зрозуміти тематику збірки, що описує авторка, а і вкотре підкреслити, що Донбас як регіон відстоює свої національні кордони за допомогою активістів, які постійно нагадують ворогові, що вони знаходяться не на своїй території: "...Розмовляємо про те, що можна зробити для міста (Луганськ): закупити тактичні аптечки; позначити місто синьо-жовтою символікою, щоб підтримати людей; писати тексти для преси чи давати їм контакти для коментарів..." [77; с.10].

Авторка наголошує на важливості розповсюдження інформації задля того, щоб тримати інших полонених активістів\військових у "полі зору". Об'єктивний приклад для розвінчування стереотипу "На Донбасі живуть тільки люди, які кличуть росію" можна вважати обраним. Адже не дарма звертається увага читача на постійну підпільну роботу активістів, що підтримують формування національної ідентичності українців, які живуть на території окупованих областей, і все це не дивлячись на страшний опір ворога та покарання за прояв усвідомлення себе українцем:" У Луганську зустрічі активістів підпільні, бо на них самих полюють...Б'ють, залякують, катують..." [77; с.9].

Цікавими постають спогади Л. Якимчук з давнім знайомим-сепаратистом, котрий стверджує, що тодішня влада і тенденції тільки принижували жителів Донбасу. Згадує, що всі негативні герої в українських книжках розмовляють виключно російською мовою (не беремо до уваги насмішіві стрічки росіян про "недолугих" українських парубків). І тут можна вбачати прояв ідентичності.

Якщо звернути увагу на ці вирази, то постають праведні питання: Чи не є дії "нової та кращої влади" наративом на асиміляцію населення? Тоді чому в інформаційному просторі досі існує міт про "ісконно радянський дух". Чи можна асимілювати те, що вже і так є тотожним до власної культури? Отож, можна зрозуміти, що українська культура на цих територіях була, підпитувала національну ідентичність мешканців.

Говорячи про різні елементи, які підкріплюють, можна відзначити Культуру і мову— як одні з головних чинників формування національної ідентичності народу. Від їхнього розвитку залежить усвідомлення себе майбутніми поколіннями. Важливими словами можна вважати цитату авторки про ці чинники у контексті війни: "... В окупації ми втрачаємо контроль над своїм тілом, яке катують, гвалтують, вбивають, та над своєю мовою і культурою, що знищують найпершими. Це значить, що ми втрачаємо все, що в нас є, що є справжнім нашим домом і що може нас врятувати, коли ми втрачаємо дім матеріальний..."[77; с.20]. З цього можна зробити висновок, що такі елементи як культура і мова є рушійним механізмом для розвитку ідентичності, тому ворог завжди починає з інформаційної війни.

Художнє оформлення збірки, метафори та алюзії відіграють не останню роль в утвердженні національної ідентичності людей. "Абрикоси", які проходять наскрізною ланкою через усю збірку позначають символом мирного життя і людей, котрі працювали у шахтах. Цікавим є кодування національних кольорів при описі людини:

*«Із очима морськими синіми
та з волоссям жовтим лляним» [77; с.24]*

Потрібно зазначити і на усвідомленні письменницею регіону як українського простору, національній біль і однозначну гідність за незламність українського народу. Цитовані рядки вірша фактично розділяють регіональні міста на «до» та «після», тому у розумінні авторки, після початку бойових дій у 2014 році, міста, які опинилися під російським державним впливом, втрачають власну ідентичність, рівняючись з «червоною» (тобто кривавою) землею:

*«Не кажіть мені про якийсь там Луганськ
Він давно лише ганськ
лу зрівняли з асфальтом червоним» [77; с.68]*

Взагалі, зараз потрібно процитувати цей вірш повністю, адже він є центральним у циклі "Розкладання" і описує відчуття відчуженості людей, котрі втрачають дім матеріальний і духовний. Пам'ять — це основа ідентичності будь-якої людини. Але історії з дитинства це такий ж елемент, як й історія цілої нації.

Звертаючись до збірки, можна побачити постмодерне світобачення власної історії (цикл "Абрикоси Донбасу"), але у порівнянні з іншими циклами ("Ням і війна"; "Розкладання" тощо) можна відчути ностальгію за "сірими вікнами" і "вугільними обличчями". Національна ідентичність, в першу чергу, згуртована навколо історичної пам'яті, яка може проявлятися різними шляхами. Тут вбачаємо прояв української національної ідентичності як прийняття власного дитинства на території України, не завжди вишуканого, але все ж таки рідного.

Розглянувши лише невеликі фрагменти збірки, вже неозброєним оком можна побачити, що тема національної ідентичності закодована у кожному вірші, слові авторки.

Таким чином, для читача постає Донбас— зруйнований регіон зі зламаними долями, але у ньому досі тепліє надія на розквіт української культури та переродження національної ідентичності. Важливо розуміти, що війна вносить свої корективи, але є речі, які агресор не може змінити— власну гідність,

почуття любові до всього українського, та усвідомленням своєї національної ідентичності.

3.7 Сергій Жадан

Звертаючись до епохи постмодерну, одним з перших і найбільш пізнаваних «дев'ятдесятників» (автор називає свій творчий доробок як постмодерним так дев'ятдесятицьким). Письменник народився і довгий час жив на території Луганської області, тому розуміє вплив стереотипів про Донбас. Як зазначає сам автор, він був свідком окупаційних заходів російської федерації, у той час активно займався волонтерством.

Українська ідентичність у творчості Жадана займає не останню позицію, але якщо її порівняти з творчістю дисидентів чи шістдесятників, то можна віднайти таку паралель: якщо перші досліджують національну ідентичність як об'єднавчий компонент, переосмислюють традиційні українські літературні образи, то С. Жадан зображає незвичайних, дещо суперечливих героїв на незвичайному тлі. Науковець Н. Осьмак, досліджуючи Жаданівських персонажів, пише: «...залишаються ті люди, для яких не існує моралі. Здавалося б це ті, про яких не напише жоден поет, аж ні – Жадан парадоксальний, він і про них пише» [41; С.54]. Для аналізу виділяємо роман-дорогу «Інтернат» та ліричну воєнну збірку «Життя Марії».

Роман «Інтернат» у літературознавчому колі викликає дискусії з приводу жанрової характеристики та етичності змісту. Не дарма деякі дослідники відносять роман у нову категорію «роману-дороги», адже він сконцентрований на складній темі пошуків і прийняття власної національної ідентичності. Головний герой постає перед дослідники абсолютно «голим»: без власної позиції, без історії та досягнень. У його дім прийшла війна і замість того, щоб визначити свою позицію, персонаж тікає у вимір власної дереалізації обставин, хоча на воєнному тлі він зустрічає як українізованих героїв, так і російських військових, він (головний герой), майже до останньої сторінки не хоче опинитися

на межі вибору позиції. Так, за словам автора, головний герой був змальований з кола знайомих Сергія Жадана, тому роман містить і піджанр: нон-фікшн.

У цьому вбачаємо унікальний таланти письменника, який фактично змушує читачів разом з героєм обрати свою позицію. Спільнота звикла до того, що національна ідентичність—це завжди позитивне зображення власного менталітету, а письменник перевертає це розуміння, зводячи національну ідентичність у дві крайності: майже релігійної фанатичності або абсолютної індиферентності. Автор обрав таку тактику побудови теми не просто так, адже у першу чергу він хотів зобразити людину, яка не є частиною української еліти: хоча він і викладав українську мову у школі, але сам не був обізнаним у темі національної культури, він бачив жахи війни, але не сприймав їх на свій рахунок. Національна ідентичність у цьому контексті постає як багаторівневий процес, який не дається людині природнім шляхом, навіть перебуваючи в певному просторі, йому потрібно додатково вивчати культурне середовище, у якому він перебуває, робити власний вибір, захищати власний національний здобуток.

Аргументом цієї версії є репліка одного з персонажів, з якими взаємодіє головний герой: «Ніби вас це не стосується. Хоча давно слід було визначитися, з якого ви боку. Звикли все життя ховатися. Звикли, що ви ні при чому, що за вас завжди хтось усе вирішить, що хтось усе вирішає. А ось не виріш—не вирішає. Не цього разу. Але мовчали й не говорили. Судити вас за це, звісно, не будуть, але й на вдячну пам'ять нащадків можете не розраховувати» [16, с. 241].

Збірка «Життя Марії» була першою друкованою реакцією поета на російську окупацію. Характерним для збірки є боротьба з наслідками, які принесла війна, прослідковуємо і екзистенціальний мотив трагізму буття та вплив воєнних дій на людську свідомість. Звернемо увагу на «Візьми лише найважливіше. Візьми листи...»:

*«Візьми хліб і городину, потім іди.
Ми ніколи більше не повернемося сюди.
Ми ніколи більше не побачимо наші міста.
Візьми листи. Всі. До останнього злого листа.» [15]*

Зображені наслідки війни, а саме неминуча евакуація постає болісними рядками у поезії. Але у чому полягає національна ідентичність? У простому бажанні жити на своєму місці, не тікати від дому і спогадів, які можна «самому нести». Характерний почерк С. Жадана полягає у змалюванні свідомості пересічної людини, яка не може науково обґрунтувати тяжіння до власного коріння, тому листи—це не тільки спогади, в першу чергу, розуміємо як історію, яку намагаються зберегти від окупації.

Та не весь творчий доробок С. Жадана сконцентрований на зображенні маргінальних особистостей перед обличчям війни. У його репертуарі можна віднайти й вірші, які автор писав для різних українських проєктів. Звернемо увагу на вір, який був присвячений українському фонду «КОВЧЕГ», який займається оприлюдненням українського культурного надбання через онлайн-ресурс. Його (С. Жадана) «Птах» фундаментально вкорінюється у місію проєкту—повернути втрачену гідність за своє походження, яка була задушена російським впливом:

«Це наша земля, означена мовою,
травою червневою, стежкою зимовою,
теплою колядкою, подібною до квітки.
Ми знаємо, хто ми і знаємо – звідки.» [17]

Означений проєктом вірш як «гімн», описує всі засади формування національної ідентичності у суспільстві: мову, яка визначає кордон держави, традиції, які вкорінюються у свідомості українців, тяжіння до землі як основної складової колективного єднання. Останній рядок відчувається читачем як сталь, котра розділяє дійсність від міфу, розповсюдженого сусідньою державою.

Отже, українська складова національної ідентичності у творчості С. Жадана розглядається під ракурсом простих людей, які у більшій мірі переймаються своїми власними справами. Вона (національна ідентичність), розкривається у векторі поступового сприйняття як реакція на травму від пережитих подій війни.

Його герої (як і герої збірки «Життя Марії») зовсім незвичайні, адже національна ідентичність у звичайному розумінні будь-якого дослідника— явище високого характеру, можливо навіть дещо божественне, тому що передається з покоління у покоління як найцінніше культурне надбання. Письменник ж показує, що відбувається насправді—яким є життя, коли достатньо не підпитуєш свої ціннісні орієнтири культурною складовою, як буває боляче приймати дійсність як наслідки власних вчинків і мовчазного погодження.

Висновки до III розділу:

- В. Стус як письменник-дисидент у своєму доробку звертався до проблем національної ідентичності, а саме індиферентність суспільства до боротьби українських діячів з тоталітарним режимом. Проаналізовані збірки «Круговерть», «Веселий цвинтар» та «Палімпсести» В. Стуса визначаються великим показником поезій, які розвиваються почуття української національної ідентичності, характеризуються зверненнями до інших на підтримку і збереження української культури.
- Аналізована новела «Оддавали Катрю» пера Г. Тютюнника яскраво змальовує набутий від радянської влади комплекс «меншовартості». На прикладі весілля головної героїні, автор наголошує на важливості збереження культурних традицій, які формують ментальність українського суспільства.
- Внесок О. Тихого як українського публіциста вимірюється його статтями, що зібрані у книзі «Не можу більше мовчати». У них автор звертається до фундаментальних засад формування української ідентичності, нестачу якої порівнює з повною втратою особливості. Як вчитель, О. Тихий здійснював низку заходів у боротьбі проти русифікації освітнього простору та підняття української культури як важливої складової загальної компетентності учня і вчителя.
- В. Сосюра може розглядатися не тільки як автор інтимної лірики, а й як репресований поет, що зламався у боротьбі за прищеплення суспільству

почуття національної ідентичності. Досліджений програмовий вірш «Любіть Україну!» піддався радянській цензурі, що зміщує ракурс читача від Сосюри-націоналіста до Сосюри-«комуняри».

- Український науковець, поет і публіцист Іван Дзюба активно займався вивченням проблеми втрати почуття національної єдності українського суспільства у роботі «Інтернаціоналізм чи русифікація?», «Донецька рана України. Історико-культурологічні есеї» тощо. Вчений досліджував літературне надбання письменників Донбасу різних епох як основних популяризаторів українського слова і як еліт, що формують поважне ставлення до української культури.
- Л. Якимчук як модерний здобуток української нації концентрує увагу у збірці «Абрикоси Донбасу» на проблемі окупації Донбасу. Авторка висвітлює реальне становище українських активістів у боротьбі за відродження української національної ідентичності, зокрема у Луганську.
- С. Жадан відзначається своєю феноменальністю у змалюванні почуттєвої палітри пересічних людей. Автор акцентує увагу на тому, що недостатня увага зображуваних ним персонажів у збірці «Життя Марії», романі-дороги «Інтернат» до визнання власної національної ідентичності приводить до складних життєвих обставин, які відіграють своєрідним тригером для дослідження культури.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження, ми дійшли наступних висновків:

- В роботі розглянуто парадигму визначення поняття національної ідентичності як явища ототожнення людиною своєї приналежності до національної спільноти на рівні психологічного сприйняття, яке характеризується поглибленням у систему уявлень про культуру, традиції, мову, прийняття колективних норм та цінностей спільноти. Національна ідентичність виконує як державну, тобто територіальну функцію, яка регулює створення територіальних громад, з якими ототожнює себе особистість, що відповідає явищу територіальної ідентичності, так і геополітичну функції, яка фактично будує певну стратегію комунікації з зовнішнім світом. Національна ідентичність може набувати таких форм як: «нормальна» ідентичність, етнічний «фанатизм», амбівалентна ідентичність, етнічна індіферентність, етніцизм, етноцентрична ідентичність, етнодомінуюча ідентичність. Явище може піддаватися як політичному дискурсу, так і виходити за рамки теоретичного осмислення, набуваючи природних форм його розуміння колективом.
- Особливості розвитку національної ідентичності полягають у осмисленні головних чинників, які сприяють успішному засвоєнню поняття індивідом: культура, мова, історична пам'ять. Якщо культура відштовхується від узагальненого поняття менталітету, усталених традицій та загальнонаціональних ціннісно-орієнтовних законів, мова базується на репрезентації деякої фольклорної складової як першоджерела її поширення, то історична пам'ять може піддаватися негативній міфологізації, що ускладнює розвиток національної ідентичності на певній території. Інститут національного виховання фундаментально пов'язаний з військовою сферою, адже, на сьогоднішній момент, військові як лідери суспільної думки займають місце поруч з письменниками, істориками та політиками.

- Літературознавчий процес, стрижнем якого є національна ідентичність, репрезентує літературознавчу теорію національної ідентичності, яка полягає у тому, що всі текстові чи усні письменницькі матеріали базуються на світоглядній думці автора, на яку загально впливає явище. Дослідження літературознавчого процесу на Сході України у контексті формування національної ідентичності ускладнюється недостатньо широким теоретичним підґрунтям, хоча регіон характеризується як простір боротьби за становлення української культури, зокрема за українізований мовний простір. З відомих фактів, можемо розмірковувати про вплив русифікаційних процесів на більш відкриті дії з приводу поширення почуття української національної єдності. Та після початку доби Незалежності України як самобутньої держави, спостерігаємо за хвилею піднесення зацікавленості науковців і пересічних людей до літературних здобутків регіону. Отже, можемо судити про те, що найближчим часом проблема історіографії розвитку літературознавчого процесу щодо Сходу України буде вирішена.
- Щодо впливу літературної течії шістдесятництва на формування української національної ідентичності можемо говорити про новаторство письменників і поетів-шістдесятників у дослідженні української культурної складової та перші кроки у меморіалізації жертв тоталітарної системи. Характерним для цієї епохи є пошук спільного коріння з предками, узагальнення і використання переосмислених народних образів як факторів впливу на формування самоідентифікації. Різка реакція тоталітарної системи на активну діяльність шістдесятників у вигляді цензурування та арештів призвела до трансформації письменницького кола від теоретиків національної ідентичності в умовах радянської системи до правозахисників українського слова у радянській Україні.
- Поява дисидентського руху на території України мало досліджувалася у контексті самостійної ланки боротьби з радянською владою. Можемо поділити дисидентський рух на такі течії: правозахисна, релігійна,

націоцентрична. Під час дослідження було з'ясовано, що велика кількість дисидентів була сконцентрована саме на Півдні та Сході України, де боротьба з тоталітарним режимом несла більше стихійних характер, аніж на Заході. Характерне об'єднання дисидентів траплялося саме у трудових таборах, де вони обмінювалися думками та підвищували рівень української самосвідомості. Серія каральних законів, зокрема закриття дисидентів у психіатричних лікувальних закладах та таборах суворого режиму, не послабила почуття національної гідності. У результаті маємо велику кількість письменницького надбання дисидентського періоду боротьби.

- Літературна складова періоду Незалежності до повномасштабного вторгнення характеризується як посиленням розвитку національної ідентичності так і її послабленням. Загалом можемо виділити 4 періоди: від середини 80-их років і до середини 90-их років; від середини 90-их до Євромайдану; від подій Євромайдану до початку повномасштабного вторгнення; від повномасштабного вторгнення до нині. Під час подій Євромайдану національна ідентичність реалізується у репрезентованій версії усної народної творчості, яка ділиться на загальну і локальну. Від початку повномасштабного вторгнення літературний процес розвиває нові жанри, котрі висвітлюють важливість розвитку національної ідентичності у сучасному контексті. Набуває популярність поняття воєнної літератури, авторами якої є як цивільні так і військові.
- На прикладі творчого доробку таких авторів: С. Жадан, І. Дзюба, Л. Якимчук, Г.Тютюнник, В. Стус, В. Сосюра, О. Тихий, під час дослідження, художньому аналізу підлягали: статті, збірки поезій, романи, новели тощо, було з'ясовано, що тема національної ідентичності висвітлювалася ними як загальне тематичне тло. Зазначені автори презентували роботи у різних сферах: від поетичної до наукової. У своїх матеріалах, письменники прописують вплив національної ідентичності на свідомості колективу. Якщо розглядати різножанровий доробок зазначених письменників через

призму наукового дослідження явища формування національної ідентичності, то дані матеріали слугують яскравим показником для вивчення цього поняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексієвець М. Постмодернізм і українська культура. *Україна-Європа-Світ. міжнародний збірник наукових праць*, 2016. № 18. С. 210–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2016_18_29 (дата звернення: 01.09.2025).
2. Андрющенко Е. С. Архів КГБ. 2-ге вид. Харків : Віват, 2025. 400 с.
3. Бажан О. Г. Релігійне дисидентство в Україні (друга половина 50-80-х років ХХ ст.) / О. бажан. *Країна: людина, суспільство, природа : третя щорічна наукова конференція, присвячена 400-й річниці народження і 350-й річниці смерті Петра Могили: тези доп.*, м. Київ, 23 січ. 1997 р. Київ, 1997. С. 54–55. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/26748> (дата звернення: 17.12.2024).
4. Бажан О. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії. *Маловідомі сторінки історії*. 2001. № 2. С. 2–10. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bazhan_Oleh/Doslidzhennia_problem_dysyidentskoho_rukhu_v_Ukraini_v_suchasnij_zarubizhnij_ta_vitchyzniansij_istorii.pdf (дата звернення: 01.04.2025).
5. Бажан О. Шістдесятництво. Енциклопедія історії України / ред. В. А. Смолій. Київ, 2013. Т. 10 : Т-я. С. 688. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=shistdesjatnytstvo> (дата звернення: 06.12.2025).
6. Бондар Ю. Воєнна література: страшно, але треба. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/100783> (дата звернення: 01.11.2025).
7. Гирич І. Історична і колективна пам'ять: що це? *Персональний сайт Ігоря Гирича – історика України*. URL: https://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking/NationalMemory.html#google_vignette (дата звернення: 10.02.2025).

8. Гучко Г. Феномен шістдесятництва як вияв української ідентичності. *Вісник Львівського університету*. 2013. № 16. С. 178–185. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/16_2013/ukr/22.pdf (дата звернення: 13.03.2025).
9. Два Володьки – Володимир Сосюра, повний текст твору. *Бібліотека української літератури УкрЛіб*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10965> (дата звернення: 08.07.2025).
10. Дедуш О. В. Історіографія дослідження української національної ідентичності в кінці ХХ – на початку ХХІ століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2021. 215 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Diedush_Oleksii/Istoriografiiia_doslidzhennia_ukrainskoi_natsionalnoi_identychnosti_v_kintsi_XX_na_pochatku_XXI_stol.pdf (дата звернення: 02.10.2025).
11. Дзюба І. Донецька рана України. Історико-культурологічні есеї. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. 78 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dziuba_Ivan/Donetska_rana_Ukrainy_Istoriyo-kulturolohichni_esei.pdf (дата звернення: 02.10.2025).
12. Дзюба І., Жулинський М. Г. Спогади і роздуми на фінішній прямій. Київ : Криниця, 2008. 508 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0013976.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 (дата звернення: 09.10.2025).
13. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація?. *ІЗБОРНИК*. URL: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz01.htm> (дата звернення: 09.10.2025).
14. Дисидент Григоренко - невідома історія. *Громадянська комісія з прав людини в Україні*. URL: <https://cchr.org.ua/uk/vid-bojovogo-general-a-do-pacii-enta-psihiatrichnoi-likarni/> (дата звернення: 09.12.2025).

15. Жадан С. Життя марії / ред. О. Бойченко. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2015. 178 с. URL: <https://coollib.cc/b/368768-sergiy-viktorovich-zhadan-zhittya-mariyi/read> (дата звернення: 12.08.2025).
16. Жадан С. Інтернат. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2017. 508 с.
17. Жадан С. Птах. *Kovcheh*. URL: <https://www.kovcheh.ua/uk/reader/serhij-zhadan-ptah> (дата звернення: 10.09.2025).
18. Забаренко А. Ю. Творчість василя стуса: особливості, тематика та проблематика. *Українські студії в європейському контексті*. 2023. № 7. С. 57–63. URL: http://obrii.org.ua/usec/storage/article/Zabarenko_2023_57.pdf (дата звернення: 02.08.2025).
19. Іванишин М. Дискурс національної ідентичності в українському постколоніальному літературознавстві : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2015. 208 с. URL: <https://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/02/Dyskurs.pdf> (дата звернення: 07.05.2025).
20. Іванишин П. Літературознавча теорія національної ідентичності як елемент національно-екзистенціальної методології. *Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова*. URL: <https://dontsov-nic.com.ua/literaturoznavcha-teoriia-natsional-noi-identychnosti-iak-element-natsional-no-ekzystentsial-noi-metodolohii/> (дата звернення: 15.04.2025).
21. Іваннікова Л. Фольклорний дискурс Євромайдану (2013–2015): погляд ізсередини. *Народознавчі зошити*. 2020. № 6. С. 1315–1327. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2020-6/9.pdf> (дата звернення: 28.12.2024).
22. І. Дзюба. "Ми - двомовні, а нас за це називають націоналістами" - Іван ДЗЮБА. *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_mi-dvomovni-a-nas-za-ce-nazivayut-nacionalistami-ivan-dzuba/391358 (дата звернення: 08.10.2025).
23. Калініченко Д. Формування національної ідентичності в контексті патріотичного виховання. *Пластова банка*. URL:

- <https://plastovabanka.org.ua/dumka/formuvannya-natsionalnoyi-identychnosti-v-konteksti-patriotychnogo-vyhovannya/> (дата звернення: 29.12.2024).
24. Кіхтенко В. 20 книжок про російсько-українську війну, які написали військові й цивільні. *The Village Україна*. URL: <https://www.village.com.ua/village/culture/culture-guide/342711-20-knizhok-pro-rosiysko-ukrayinsku-viynu-yaki-napisali-viyskovi-y-tsilivni> (дата звернення: 06.11.2025).
25. Козловець М. А. Ідентичність: поняття, структура і типи. *Вісник житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 57. С. 3—9. URL: https://eprints.zu.edu.ua/5227/1/vip_57_1.pdf (дата звернення: 08.01.2025).
26. Конструктив. Постмодернізм по-українськи // відеоесе максима нестелеєва, 2025. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kGkNZJnPCvo> (дата звернення: 06.12.2025).
27. Котляр Ю. Історична пам'ять і міф: до питання співвідношення понять. *Уманська старовина*. 2024. № 11. С. 116—123. URL: <https://doi.org/10.31499/2519-2035.11.2024.304236> (дата звернення: 23.01.2025).
28. Краснікова В. Історичне минуле у візії володимира сосюри. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. 2019. № 27. С. 65—74. URL: <https://doi.org/10.31558/2308-1902.2019.27.6> (дата звернення: 18.04.2025).
29. Кресіна І. О. Нація. *Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]* / ред.: І. М. Дзюба, М. Г. Железняк, А. І. Жуковський. Київ, 2020. С. 1—2. URL: <https://esu.com.ua/pdf/file/71029.pdf> (дата звернення: 02.01.2025).

30. Кузьменко О. Український воєнний фольклор. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/ukrayinskiy_voyenniy_folklor_n1558254 (дата звернення: 14.02.2025).
31. Лісовий В. С. Ідентичність. *Енциклопедія сучасної України [електронний ресурс]* / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. Київ, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-13770> (дата звернення: 01.04.2025).
32. Ліцкевич О. 70 років тому заборонили вірш Володимира Сосюри "Любіть Україну". *Суспільне Культура*. URL: <https://suspilne.media/culture/144143-70-rokiv-tomu-zaboronili-virs-volodimira-sosuri-lubit-ukrainu/> (дата звернення: 10.07.2025).
33. Луцишин Г. І. Феномен політичної нації після о.кромвеля та к.реннера: консервація міфологеми чи актуалізація новотворчого процесу?. *Вісник харківського національного університету імені В. Н. Каразіна "Питання політології"*. 2009. № 839. С. 57—61.
34. Любіть Україну – Володимир Сосюра, повний текст твору. *Бібліотека української літератури УкрЛіб*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=297> (дата звернення: 08.07.2025).
35. Малежик Д. І. Політичні репресії проти літературної інтелігенції в українській радянській соціалістичній республіці у другій половині 1960-х років. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. С. 214–218. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/53.pdf> (дата звернення: 12.03.2025).
36. Мельник І. Арешти української інтелігенції 1965 року. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/40697> (дата звернення: 06.08.2025).
37. Мовчан П. П. Зміст поняття "національна ідентичність": теоретико? Методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 17. С. 103—107. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2015/21.pdf (дата звернення: 11.06.2025).

38. Накашидзе І. До питання про теорію національної ідентичності у літературі діаспори. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Тоталітаризм як система знищення національної пам’яті“*: тези доп., м. Львів, 11 черв. 2020 р. Львів, 2020. С. 137–139. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32640/2/TSDNM_2020_Nakashydz_e_I-Do_pytannia_pro_teoriiu_137-139.pdf (дата звернення: 09.09.2025).
39. Обличчя Незалежності. ОБЛИЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: історії українських в'язнів комуністичного режиму, 2021. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=uD_1xIfeRsE (дата звернення: 06.12.2025).
40. Обличчя Незалежності. «7 років мені здавалися вічністю» МИКОЛА ГОРБАЛЬ | ОБЛИЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ, 2021. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9FOKHxpj9mw> (дата звернення: 10.12.2024).
41. Осмак Н. Д. Екзистенційні мотиви збірки «життя марії» сергія жадана. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. Т. 2, № 62. С. 53—56. URL: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.62.2.12> (дата звернення: 06.11.2025).
42. Панченко Т. В. Регіональна і локальна ідентичності як складові культури субсидіарної демократії. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2010. № 4. С. 72–77. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6343> (дата звернення: 04.03.2025).
43. Пилипів В. Концепція культурної ідентичності в контексті історії культури постмодерного світу. *Український історичний журнал*. 2020. № 1. С. 172—180. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.01.172> (дата звернення: 15.01.2025).

44. Підбежник Н. Проблеми формування української національної ідентичності в умовах російсько-української війни. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. Т. 2, № 32. С. 292–302. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2\(32\)-292-302](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-292-302) (дата звернення: 03.02.2025).
45. Поліщук Ю. Теоретичні виміри етнічної і національної ідентичностей. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. Т. 2, № 64. С. 197—213. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/polischuk_teoretychni.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
46. Поліщук Я. Метафора і метонімія донбасу | krytyka, ярослав поліщук. *Krytyka*. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/metafora-i-metonimiya-donbasu> (дата звернення: 25.03.2025).
47. Поліщук Я. Українська література періоду незалежності: тенденції розвитку. - *litgazeta.com.ua*. *Litgazeta.com.ua*. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/ukrayinska-literatura-periodu-nezalezhnost-tendentsiyi-rozvytku/> (дата звернення: 25.09.2025).
48. Присухін С. І. Дисидент. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Головна_сторінка (дата звернення: 03.12.2025).
49. Романенко О. Ідентичність нації та тексту: як сучасна українська література формує інтенсивні образи національної ідентифікації. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2016. № 7. С. 112–120.
50. Рубчак М. В. Сутність і типологія ідентичності територіальної громади. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 3. С. 71—77. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.12> (дата звернення: 15.01.2025).

51. Руденко Ю. Ю. Проблеми концептуалізації поняття "нація" в українській науці та практиці. *Науковий журнал "Політикус"*. 2020. № 3. С. 7—10. URL: http://politicus.od.ua/3_2020/3.pdf (дата звернення: 06.01.2025).
52. Свідлов Ю. Роль армії у формуванні нової національної ідентичності в Україні (методологічні тези). *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 4. С. 349–361.
53. Секо Я. Основні етапи діяльності української гельсінської групи. *Наукові записки тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2012. № 1. С. 1–8. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Seko_Yaroslav/Osnovni_etapy_diialnosti_Ukrainskoi_Helsinskoj_hrupy.pdf (дата звернення: 10.09.2025).
54. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращук. Київ : Основи, 1994. 224 с. URL: <https://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/02/Smit-Entoni.-Natsionalna-identychnist.pdf> (дата звернення: 02.01.2024).
55. Смержевська О. Дисидентський рух - історико-просвітний проект портал. *Історико-просвітний проект Портал*. URL: https://portalhistoryua.com/phenomenon/dysydentskyj-ruh/?gad_source=1&gad_campaignid=22440224788&gclid=EAIaIQobChMIuCF8fyfkQMVLBmiAx3dWzOkEAYASAAEgIr8fD_BwE (дата звернення: 18.11.2025).
56. Сорочук Л., Товмаш Д. Українська культура та мова як фактори національної ідентичності. *Українознавчий альманах*. 2024. № 35. С. 84—90. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/560/550> (дата звернення: 19.02.2025).

57. Сосюра В. Засуджене й заборонене / ред. В. І. Гришко. Нью Йорк : Американсько-Укр. Преса, 1952. 102 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/730/file.pdf> (дата звернення: 21.06.2025).
58. Стегній О. Національна ідентичність. *Енциклопедія сучасної України* [електронний ресурс] / ред.: І. М. Дзюба, М. Г. Железняк, А. І. Жуковський. Київ, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71062> (дата звернення: 07.05.2025).
59. Сторожук С. В. Сутність та специфіка психологічної теорії нації. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2009. № 22. С. 260—267. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/03f6c2ee-bf47-42c1-b228-17229beb65c4/content> (дата звернення: 04.01.2025).
60. Стус В. Збірка "Веселий цвинтар". *Стус Центр*. URL: <https://stus.center/p/veselii-tsvintar-105018> (дата звернення: 12.03.2025).
61. Стус В. Збірка «круговерть» (1964-1965, невидана). *Стус Центр*. URL: <https://stus.center/p/zbirka-krugovert-1964-1965-ne-vidana-103694> (дата звернення: 22.05.2025).
62. Стус В. Збірка "палімпсести" (магаданська версія, 1977-1979). *Стус Центр*. URL: <https://stus.center/p/zbirka-palimpsesti-magadanska-versiia-1977-1979-549988> (дата звернення: 14.03.2025).
63. Стус В. "Ярій, душе. ярій, а не ридай...". *Стус Центр*. URL: <https://stus.center/p/iarii-dushe-iarii-a-ne-ridai-20146> (дата звернення: 15.07.2025).
64. Танюк Л. Л. Танюк. З аллою горською і василем симоненком у биківні (зі щоденника). *Василь Симоненко*. URL: <https://vasylsymonenko.org/statti/l-tanyuk-z-alloyu-gorskoyu-vasylem-symonenkom-u-bykivni/> (дата звернення: 31.08.2025).

65. Терлюк І. Феномен нації у науковому дискурсі: до методології проблеми історичної спадкоємності нації та держави. *Вісник національного університету «львівська політехніка»*. 2018. № 906. С. 48—53. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18294/5.pdf> (дата звернення: 06.01.2025).
66. Тихий О. Не можу більше мовчати / упоряд.: В. Овсієнко, Л. Огнєва. Донецьк : Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. 184 с. URL: https://torba.infoua.net/files/Oleksa-Tyhyj_Ne-mozhu-bilshe-movchaty_2009.pdf (дата звернення: 13.02.2025).
67. Тюттюник Г. Г. Тюттюник. Обрані твори. *Чтиво*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tutunnyk_Hryhir/Opovidannia_zb.pdf?PHPS_ESSID=cl6lj5une7808mea6msgi68n77 (дата звернення: 07.08.2025).
68. Українська гельсінська група. *Стус Центр*. URL: <https://stus.center/p/ukrayinska-gelsinska-grupa-842059> (дата звернення: 01.12.2025).
69. Українська правда. Дисиденти: невідома правда про тих, хто змінив хід історії – ГІРНА | ВЕЧІР СЕРЕДИ, 2025. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VDOjfqKDx28> (дата звернення: 06.12.2025).
70. Урись Т. Художня література як джерело формування національної ідентичності у культурній парадигмі розвитку особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Т. 5, № 35. С. 183–189. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_5/29.pdf (дата звернення: 10.03.2025).
71. Черняк Ю. І. Інтердисциплінарні виміри проблеми типології дискурсів та літературознавча аналітика. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1. С. 94–100. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/fil_2010_1/094-100.pdf#:~:text=відносимо%20дискурси,%20базові%20концепти%20яких%20ген%20

72. Чорна Г. БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. ШІСТДЕСЯТНИКИ - мовити. *Мовити*. URL: <https://movyty.com.ua/borotba-za-nezalezhnist-shistdesyatnyky/> (дата звернення: 06.12.2025).
73. Чупрінова Н. Ю., Севрук І., Соколовська Ю. В. Історична пам'ять та національна ідентичність в умовах російсько-української війни (2014–2024 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2024. Т. 35, № 3. С. 95—99. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/3.15> (дата звернення: 30.01.2025).
74. Широкова І. В. Каральна психіатрія у срср: наука на службі у держави (1960–1980). *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 130. С. 34–36. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/324871d4-d286-4782-938b-9fcf5f40f6e1/content> (дата звернення: 23.04.2025).
75. Юрій М. Етнічна ідентичність та її український різновид. *Науковий вісник чернівецького університету імені юрія федьковича*. 2022. № 1. С. 7—12. URL: <https://doi.org/10.31861/hj2022.55.6-12> (дата звернення: 25.03.2025).
76. Яворська І. Українська мова як чинник національної ідентичності: ретроспективний огляд » *Релігія в Україні*. *Захищена сторінка*. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/12688-ukrayinska-mova-yak-chinnik-nacionalnoyi-identichnosti-retrospektivnij-oglyad.html> (дата звернення: 14.05.2025).
77. Якимчук Л. *Абрикоси донбасу*. 2-ге вид. Львів : вид-во Старого Лева, 2023. 135 с.
78. Лиманкіна А. Психологічна сутність поняття "особистісна ідентичність". *Габітус*. 2023. № 45. С. 146–150. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/45-2023/24.pdf> (дата звернення: 02.12.2025).
79. KRElibrary. “Любіть Україну” Сосюри. Про заборону вірша. *Бібліотека Коледжу Радіоелектроніки*. URL:

<https://librarycre.wordpress.com/2018/07/03/love-ukraine-sosura/> (дата
звернення: 09.01.2025).